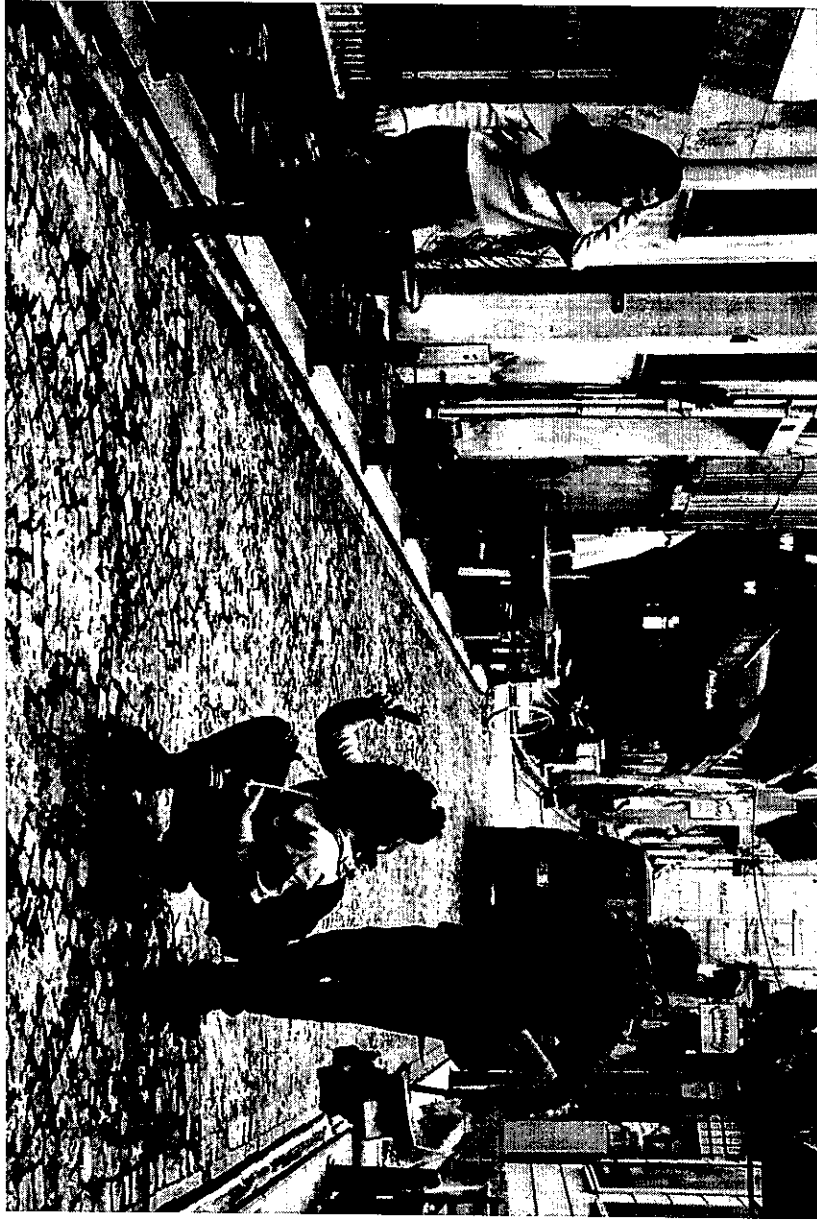

18 – 25 Aralık 2019
Kent ve imgesi: İstanbul Örneği

ÖZKAN Derya, “Şark şehrinde “cool” İstanbul’a Değişen İstanbul Tahayyülleri”, *Birikim*, no:277, s. 76-83.

ERGUR Ali, “Kokular, Anılar, İmgeler: Yitik bir Sanayi İstanbul’u Çağrışımı” in TUTAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayınları, 2019, s. 99-122.

ARKAN Özdemir, *Beyoğlu kısa geçmişi, argosu*, İletişim yay., 3. Baskı, 1993, s.64-72.

Şark şehrinde "cool" İstanbul'a

Değişen İstanbul tahayyülleri¹

DERYA ÖZKAN

2000'li yılların ortalarından itibaren uluslararası basınla İstanbul "cool" bir şehir olarak anılmaya başlandı. *Newsweek* dergisinin 29 Ağustos 2005 tarihli sayısı İstanbul'u kapagina tasırken şehri şöyle tarif etti:

"Başlısınak için debelendiği önce yüzünün ardından İstanbul, modern kimliğini yeniden keş ediyor ve ihtişasını yeniden tesis ediyor. Avrupa-İ olsun veya olmasın, İstanbul dünyanın en 'cool' şehirlerinden biri."²

Bundan bir yıl kadar sonra, *Observer*'da *Newsweek*'in izinden giderek "cool" İstanbul'dan bahsediyor ve şehri "hip" İngilizlere halfasonu kacamakları için tavsiye ediyordu:

"Eğer İstanbul'a göbek dansı seyretimek için gidiyorsanız, kendinizi Bogaz'da bir gece kulübünde güneşin doğuşunu seyrederken bulmanız isten bile değil; eğer kebaplardan ibaret bir münü hayal ediyorsanız, Türk mutfağını birinci sınıf uluslararası usluhlarla harmanlayan son moda yemek seçeneklerinin çokluğu karşısında şaşırıp kalacaksınız."³

1 Bu yazı, süregiden bir araştırma projeminin (yani) ürünü. Araştırmamın tohumları doktora tezini yazarken atıldı. 2011 senesinde Kısım ayından bu yana ise kendi basını bir proje olarak sunuyor. Araştırma projesiyle ilgili İngilizce ve Almanca mahmut için şu adreslere bakılabilir: http://www.en.uni-muenchen.de/news/newsarchive/2011/02/2011_02ezkan.html, http://www.uni-muenchen.de/infotragungszentrum/broschuere/komm_presserechtler/presseninformationen/2011/05-07-11.html, http://www.uni-muenchen.de/aktuelles/publikationen/einsichtent/einsichtent_aktuell/bilder_1_2_11.pdf. Bu yazı, söz konusu projemin ön safhalarında yazılmış ve yayımlanmış iki başka yazıma da izlerini taşıyor: "Cool İstanbul: Neo-liberal Küresel Şehirde Bus Zamanı Mekân ve Pratikleri" *Volkan Ayar & Kübra Parmaksızoğlu (Der.) İstanbul'da Fğılme* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 201, 208; ve "Değişen İstanbul Tahayyülleri: Çarpık Kentleşmeden 'cool' İstanbul'a" *İstanbul* 58, Ocak 2007, s. 32-54. Son olarak, bu yazıma son okuması aşamasında destek veren Yıldız Seckineri ve Christoph K. Neumann'a teşekkür ederim.

2 Owen Matthews ve Rami Ferozhan "Turkish delight" *Newsweek* 29 Ağustos 2005, <http://www.newsweek.com/2005/08/28/turkish-delight.html> | erişim 17 Temmuz 2010|.

Bu tarifler ilk bakışta insana, kalıplaşmış İstanbul temsillerinin dışına çıktığı izlenimi veririyor. *Newsweek* ve *Observer*'da anlatılan İstanbul, ne Sarkiyatçı tasvirlerin egzotik İstanbul'undan ibaret, ne de 20. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a biçilen Üçüncü Dünya şehri imgesine uyuyor. Sarkiyatçı tasvirlerde olduğu gibi bu yayınlarda da, İstanbul'un standartı addedilen Avrupa şehirlerinden "farklı" olduğu vurgulanıyor. Fakat bu defa "fark" üzerinden İstanbul'un geri kalması değil, karşılaştırıldığı Avrupa şehirlerine göre daha heyecan verici bir şehir olduğu anlatılıyor. Hatta "global standartlar" açısından bakıldığında (ki bunu rahatlıkla küresel tüketim standartları

3 Vanessa Able "Cool İstanbul" *The Observer* 27 Ağustos 2006, <http://www.guardian.co.uk/trave/2006/aug/27/istanbul.turkey.observerescapesecession> | erişim 17 Temmuz 2010|.

diye tercüme edebilirsiniz) İstanbul'un onlardan altıta kalır bir yanı olmadığı kanıtlanmaya çalışılıyor.

Bu yazıda 19. yüzyıldan bugüne değişen İstanbul tahayyülleri arasında üç ana söylem öbeğinden bahsedeceğim. 19. yüzyılda olgunlaşan Şark şehri olarak İstanbul tahayyülü bunlardan birincisi. İkincisi, 20. yüzyılın ikinci yarısında şekillenen, 1950-1980 dönemi İstanbul'uyla özdeşleştirilen Üçüncü Dünya şehri olarak İstanbul tahayyülü. Son olarak da 1990'lardan itibaren adlandırılmaya başlanan küresel şehir olarak İstanbul tahayyülü. Bahsettiğim ilk iki tahayyülün üçüncü tahayyülle harmanlanmaya, küresel şehir söylemi içinde eritilmeye başlandığı andan itibaren farklı şekiller almaya başladığını, bu farklı şekillerin 2000'li yıllarda iyice görünür hale geldiğini ve 2000'lerin ortasından itibaren de bütün bu tahayyüllerin "cool İstanbul" söylemiyle taçlandırıldığını düşünüyorum. Aşağıdaki saurlarda bu tahayyüllerin şehrin maddi ve gayrimaddi üretilimiyle ilgili ne gibi içriklere tekabül ettiğini, "cool" İstanbul'un içinde, yeniden ama başka şekillerde beliren Şark şehrimini, Üçüncü Dünya şehrimini ve küresel şehri, son olarak da müserrek tahayyüldeki bu paradigma değişiminin maddi nedenlerini tartışmak istiyorum.

ŞARK/GARP SEHİRİ OLARAK İSTANBUL: İMKANSIZ ADLANDIRMALAR

19. yüzyılda Avrupalı seyahatçilerin yazdığı seyahatnamelerde anlatılan, gravür ve kartpostalalarda tasvir edilen İstanbul, Şarkiyatçılığın hayal ettiği hayat tarzlarının sahnelendiği bir yerdi. Kişileştirilen, dolayısıyla çok daha karmaşık olan gerçeklikle bağlantısı koparılan bu hayal edilmiş şehirde zamanın yavaş akışı, çalışmak yerine aylak aylak oturulduğu, sokak köpeklerinin miskin miskin uyukladığı, insanların nargilelerini tütürüp sohbet daldıkları, öte yandan haremelerde envai çeşit eğlence ve lanterzinin ifrat derecesinde yaşandığı varsayılıyordu. Bu müfritlikler Şarkiyatçı tahayyüllere hâiz Avrupalı seyahatçı bir yandan büyüleyordu; öte yandan bu seyahatçı bilimci bu asırlıklar dünyasının tekinsizliğinden bir o kadar da ürküyorlardı.

Bu tekinsiz hissiyatın relatifi ancak Şark'ı hakim olunabilir bir çerçeveye yerleştirerek. Garb'a gö-

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

re konumlandırarak, böylece adlandırarak ve sınıflandırarak mümkün olurdu. İşte tam bu noktada Şark'ın geri kalmışlığından dem vurulmaya başlandı. Anlamakta güçlük çekilen, tanımlı olmayan, tekinsizce müfrit olduğu hayal edilen bu yabancı dünya, çeşikilerinden ve barındırdığı cansızlardan büyük ölçüde muaf sayılarak tanımlandı. Böylece kolay yenilir yutulur hale getirildi ve güçlü ama tehlikesiz egzotik imgesiyle hatırlanmaya başlandı. Belirsizlik ve huzursuzluk da böylece büyük ölçüde sona erdirilmiş oldu. Bu yolla Şark'ın ona atfedilen klişe tanımlar dışında anlaşılmasına çalışılması zora sokuldu. Şark şehri olarak İstanbul tahayyülü de bu söylem tabanının üzerinde yükseldi ve zihinlerde yerleşik hale geldi. Avrupalı tahayyül dünyasında ona uygun görülen yere yerleştirilir yerleştirilmez İstanbul aslında artık o kadar da merak edilmeven bir yer haline geldi.

19. yüzyılda kayda değer bir başka İstanbul tahayyülü ise Şarkiyatçı tahayyülün karşuu sayılabilecek bir bakışı tekabül ediyordu. Garbiyatçı tabir

edebileceğimiz bu şehir tahayyülüne istinaden hareket eden İstanbul elitlerinin bazıları, Avrupa şehirlerinde 19. yüzyılda gerçekleşen dönüşüme koşu büyük çaplı bir kentsel dönüşüm hareketini İstanbul'da gerçekleştirmek ve İstanbul'u Avrupa modernitesine yarıştır bir metropol kılmak için elinden geleni ardına koymuyordu. Avrupalı modern şehir idaresi modelinin inşasına paralel bir biçimde İstanbul'da modern anlamda ilk belediye-yi, yani 6. Daire'yi kuran ve yürütenlerin gündeminde bu vardı: Modern altyapı hizmetleri ve inar yoluyla İstanbul'u Avrupa şehirleriyle modernlikte yarışabilir hale getirmek. Benzer bir yaklaşımla dünya endüstri sergilerinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin modern bir şehir olduğunu ispata çalışsan bu sivil toplum kadroları, bir o kadar enerjiyi de İstanbul'un bir Şark şehri olmadığını ispata harcamak zorunda kalyorlardı.

ÜÇÜNCÜ DÜNYA ŞEHİR OLARAK İSTANBUL: ÇARPIK KENTLEŞME VE ARABESK

1950'ler, İstanbul'un sosyal çehresini büyük ölçüde köylerden şehirlere göçün şekillendirdiği

yıllardı. Çok partili rejime geçilmiş, görece liberal bir siyasi ve sosyal atmosfer yaşanıyordu. Demokrat Parti, cumhuriyetin kurucu partisi CHP'yi ve onun elitizmini albederek ve kitlelerin derdine derman olma sözü vererek yüksek bir oy oranıyla iktidara gelmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulumakta olan yeni jeopolitik dünya den-gesinde rol sahibi olmayı kafasına koyan Demokrat Parti, herkece bir cv bir araba vaat edip, Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmak yolunda kalkınmacı hamlelere girişiyordu. Amerika'nın izinden giderek yatırımlarını demiryollarından karayollarına kaydırıyor. İstanbul'da araba sahipliği artmaya ve orta sınıf banliyöleri belirmeye başlıyordu. Soğuk Savaş döneminde hegemonya mücadelesi veren ABD'nin mücceliki olan Türkiye, hem savastan çıkan Avrupa devletlerinin yeniden inşası için ABD'nin sağladığı Marshall Yardımı'nı -İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde- almaya hak kazanacak, hem de NATO üyeliğine kabul edilip Kore'ye asker gönderecekti.

Hayat dergisi kapaklarına bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda kültürel Amerikanlaşmanın Türkiye'de aldığı yolun izleri görü-

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

lebilir. Bu dönemin ithal ikameci ve ulusal kalkınmacı ekonomi politikaları, küçük esnafı, özel girişimciliği tesvik ediyor, kontrollü de olsa yabancı malların ülkeye girişine izin veriyordu. Bu politikalar sanayileşmeye hız verdi. Tarımın makinatlaşması ile işsiz hale gelen köylüler, şehirde büyüyen sanayideki iş olanaklarının çekim gücüne kapıldılar ve köylerden şehirlere göç başladı. İstanbul'da 1950 ile 1980 yılları arasında, Türkiye'nin kırsal alanlarından aldığı göçlerle yüksek hızda bir nüfus büyümesi gerçekleşti. Eski köylüler, şehrin yeni endüstriyel işçi sınıfı haline geldiler.

Eski köylü yeni işçilerin İstanbul'a gelmesiyle, alından kalkılması kolay olmayan bir konut eksikliği ortaya çıktı. Kır kaynaklarını bu eksikliği gidermeye yarılmakansa başka türlü kullanmayı tercih eden devlet, konut sorununu çözme için işçilerin kendilerine bıraktı. İstanbul'da bol bol hazine arazisi vardı ve bu arazilerin o anki koşullarda daha iyi başka bir kullanım yok gibiydi. Fabrikaların ihtiyacı olan işgücünün sahiplerinin bu arazilere yerleşmesine göz yumuldu. Gecekonducular bu mülklerin mahallin gösterilmesiyle inşa edilmeğe başladı. Böylece, şehir yeni işçi sınıfı köy hayatını şehirde de devam ettirerek yabancılaşmaktan, devlet de sosyal konularında yabancılaşp ayaklanan işçilerle uğraşmaktan kurtuldu. Kalkınmacı düşünceye itibar edenler gecekonducuların geçici olacaklarını umuyor, hatta planlama yoluyla bu kontrolsüz gelişmeye dur demeye çalışıyorlardı. Gecekonducular ise, kalkınmacıların hayallerinin tersine, sadece kahçı olmakla kalmadı; hükümetlerin devam eden populist politikalarının katkısıyla ve patronaj ilişkilerinin de etkisiyle siyasi güce de kavuştular. Bu dönemde siyasi güç ve tabii ki seçim kazanmanın yolu da gecekonduculardan geçiyordu.

Gecekonducuların şehre etkisi, fiziksel mekânda ki varlıklarından ibaret değildi. 1960'larda "arabesk" olarak adlandırılan kültürel olguya birlikte, gecekonducuların kültürel ve sosyal alana etkisinin mercebesi anlaşılmalıya başlandı. Şehir kültürü gecekonducularla birlikte dönüştü. Bu dönüşümü eleştirenler durumu İstanbul'un "köylesmesi" olarak adlandırdılar. Köyden şehre göçle oluşan şehir kültürünü aşağıladılar, yüceltikleri ve "eski İstanbul şehir kültürü" dedikleri muhay-

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

yel bir kültürün kaybolup gümüneğine ağrılar yakılar. "Çarpık kenleşme" söylemi işte burarlarda ortaya çıktı. Bazı akademik araştırmalar, "çarpık kenleşme"nin İstanbul'un bir Üçüncü Dünya şehri olduğunun belirtisi olduğuna işaret ettiler. Bu bakışa göre, Sao Paulo, Bombay gibi Üçüncü Dünya şehirlerine benzer bir biçimde İstanbul da hızlı ve "düzensiz" bir şehirleşme yaşamış, bunun sonucunda da "çarpık" bir fiziksel çevre ile "arabesk" bir şehir kültürü oluşmuştu.

Arabesk müzik, Türkiye'nin sadece batının değil doğusunun da kültürel formlarına göndermelerde bulunduğu, bu manada Garbıyacı cumhuriyet ideolojisine ters düşüğü için devlet tarafından da, kurucu cumhuriyet ideolojisine sadık elitler tarafından da kabul görmeydi. "Saf İstanbul"ı sayılmayan, hibridliğine kötü gözle bakılan bu müzik ve kültür, 1990'lara dek eli çevrelerce asırlanmaya devam etti. Arabesk müzik 1980'lerde popülist liberal Başbakan Turgut Özal tarafından kucaklanıp 1990'larda anakım popüler müzikle

içerç geçtikten sonra ancak üzerindeki tabu butulları dağılmaya başladı. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, bu defa elitlerin kültürel sermayesi bol olan kesimi arabesk müziği keşfetti. Arabesk müzik böylece, neo-liberal zamanların kültürel tüketim ideolojilerine uygun bir biçimde, tarihsel içerikten arındırılmış ve yeniden ambalajlanmış haliyle okunmuşların kültürel tüketim yelpazesindeki yerini aldı.⁴

KÜRESEL ŞEHİR İSTANBUL

1980'lerden itibaren İstanbul şehir kültürü, askerî darbe sonrasında yaratıldığı travma ve uygulamaya konulan yeni liberalleşme politikalarıyla şekilleneğe başladı. Dönem, dünyada yükselişe geçen, Reagan-Thatcher öncülüğünde sürdürülen neo-liberal politikalara eklenme dönemi idi. Kapitalizm bir büyük krizden daha yeniden yapılanarak çıkmıştı ve kapitalist pazarın genişlemesi ve işlerliğin sürdürülmesi için yeni politikalar icat olunmuştu. 1980 askerî darbesiyle toplumsal muhalefet odakları da (hapse atılarak veya Türkiye dışına kaçmalarına neden olunarak) dağılımış, yeni politikaların uygulanması ve ideolojilerin yayılması için uygun ortam yaratılmıştı.

Serbceci pazar ekonomisinin benimsenmesiyle ilk yasal Amerikan sigaraları Türkiye'ye girdi, ilk McDonalds dükkânı Taksim'de açıldı, "koşe dönmeçilik" kültürel olarak ayrıp olmanın çıktı, bireycilik başgösterdi, kimlik politikaları zuhur etti. Uluslararası markalar İstanbul'da boy göstermeye, çokuluslu şirketler İstanbul'da merkezlerini açmaya başladılar. Uluslararası ticaretin ihtiyaçlarına cevap verecek kongre merkezleri ve beş yıldızlı oteller inşa edilmeye, alışveriş merkezleri gözleri kamastırmaya başladı. Bütün bunlarla birlikte ihracata dayalı bir büyüme politikası öngörülüyordu; mesela tekstil sektörü büyüyor, ulsoötesi sermayeyle ilişki içinde yeni ekonomik dinamikler ortaya çıkıyordu. İstanbul'da artık Avru-

pâdaki örneklerini aratmayacak sanat ve kültür festivalleri de düzenlenmekteydi. 1987'de İstanbul Kültür Sanat Vakfı (IKSV) çatısı altında başlatılan bu festivaller, sponsorluk kurumunun da yerleşmesiyle serpilip geliştii. Bu festivaller İstanbul'un kültür hayatını hem canlandırdı, hem de ona uluslararası bir boyut kazandırdı.⁵

1990'larda akademisyenlerin de katkılarıyla bir "küresel şehir İstanbul" hayali kurulmaya başlandı. 1992 tarihli "İstanbul'u nasıl saumalı?" başlıklı yazısında Çağlar Keyder, İstanbul'un neo-liberal küresel kapitalizmin kendisine sunduğu fırsatları kaçırmaması gerektiğine işaret ediyordu.⁶ Türkiye'nin belli başlı sanayicileri de aynı fikirdeydi: neo-liberal küreselleşme İstanbul'a bulunmaz bir fırsat sunuyordu, ve eğer İstanbul bu fırsatı iyi değerlendirilebilirse yeniden, geçmişinde de olduğu gibi, dünya çapında stratejik öneme sahip bir şehir haline gelebilirdi. Küreselleşme gemisine binme fırsatı kaçırılmamalıydı.

"COOL" İSTANBUL

Neo-liberal politikaların radikalleşmesi, özelleştirmelerin marjinal olmaktan çıkması, devletin sağlık dahil çok önemli temel hizmetlerden çekilmesi, Avrupa Birliği'nin 1990'larda Doğu Bloku'nun çözülmesiyle yeni bir genişleme perspektifi kazanması ve bu çerçevede Türkiye'nin AB üyeliğinin yeniden gündeme gelmesiyle, ve son olarak da İstanbul'un 2010 yılı için Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesiyle birlikte yepyeni bir döneme girildi. İstanbul'a uygun görülen "cool" İstanbul tahayyülü işte bu dönemin ürünü. Bu tahayyülü ilginç kılan şeylerden birisi, kendisinden önce gelen şehir kültürüne dair diğer tahayyüllerin hepsini kucaklama iddiasında olması. "Çarpık kentleşme" tahayyülü çerçevesinde değerlendirildiğinde şehrin islenmeyenleri olarak ilan edilen ve kötülenen düzensiz şehirleşme, arabesk kültür, gecekondulaşma, kaotik şehir hayatı gibi konular, "cool" İstanbul tahayyülü çerçevesinde bir-

4 Bunun akla ilk gelen ve en bariz örneği Müslüm Güneş'in mucirahlaşırılması süreciydi. Güneş'in jilet atıran "acılı" müziği bu süreç sonunda ehlileşip yenilir yutulur hale geldi. Güneş'in Murathan Mungan işbirliğiyle yaptığı albümün bu yazıyı okuyunların çoğunun CD koleksiyonunda yerini çektian aldığına dair bir kelanemle bulunsam çok ileri gemiş olur muyum?

5 İstanbul'da 1980 sonrası kültür endüstrisiyle ilgili, merkezinde İKSV'nin olduğu bir değerlendirme için, bkz. Sinel Yarıdınca, *Kentisel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Birinci*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

6 Çağlar Keyder, "İstanbul'u Nasıl Saumalı?" *İstanbul* sayı 3, Sonbahar 1992, s. 81-85.

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

denbire alkışlanmaya ve İstanbul'a özgü olduğu varsayılan hususiyetler olarak anılmaya başlandı. Bugün artık arabesk kültürün mutemleleştirilmiş hali İstanbullu mücekkütçüler tarafından seviliyor, düzensiz seçirleşme sanatçılara, geçekonda külürâ tasarımcılara ilham kaynağı oluyor.⁷

Bu yeni İstanbul tahayütünde Sarkıyatılığın da izleri yok değil. Başta bahsettiğim Newsweek makalesinde minarelerin oluşturduğu basamaklıp İstanbul silüeti sayılarda baş köşedeki yerini pekâlâ koruyor. Fakat artık bu silüetin yanına bir de, tarzının gayet Avrupalı ve kalitesinin dünyada standartlarında olduğu belirlenen canlı gece hayatı, yerel tatlara küresel formları heyecan verici

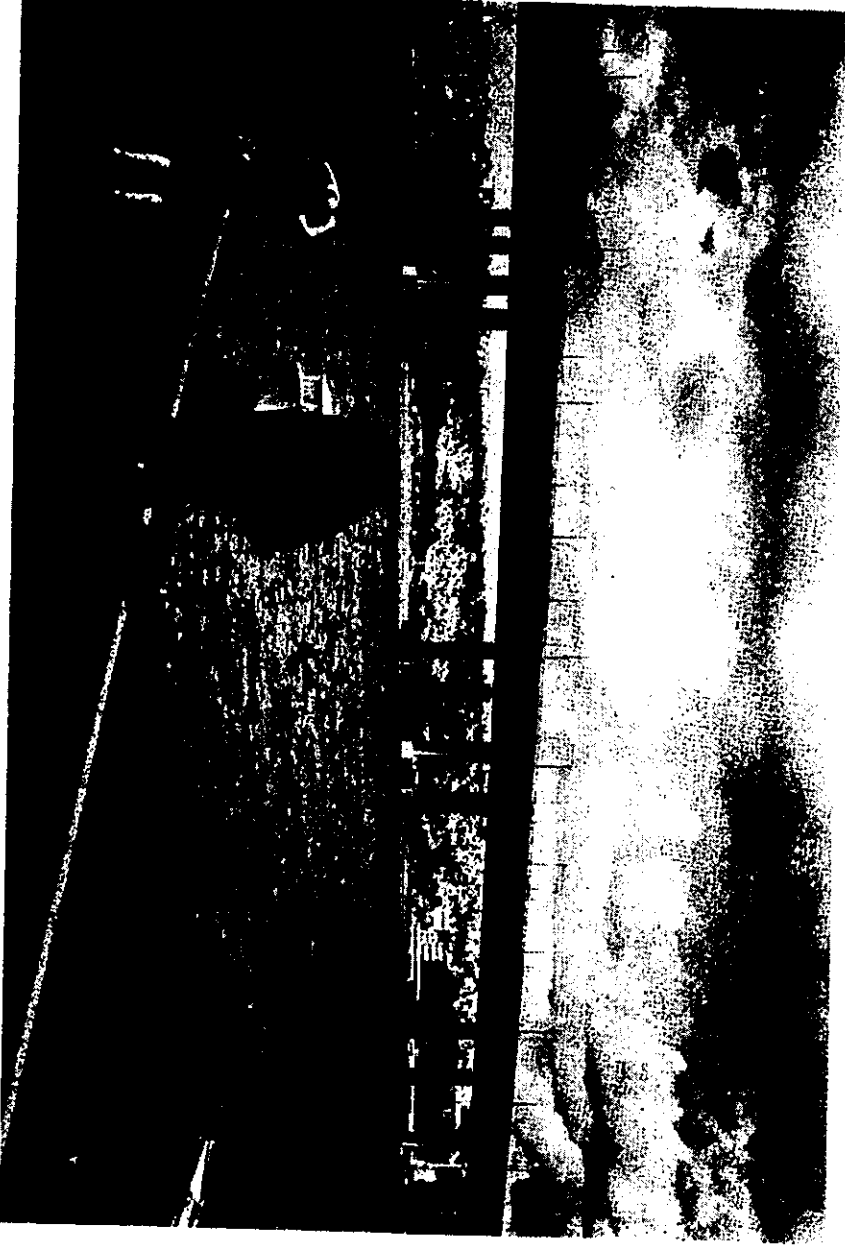
bir şekilde harmanladığı söylenen yemek kültürü ekleniyor. Münhasıran yüksek ekonomik sermaye sahibi olanlara hitap eden bu Avrupa tarzında ve dünya standartlarında eğlence; daha geniş kesimlerin tüketebileceği, yerel tadların küresel ticari formunda sunulduğu, *fast food* zinciri şeklinde örgütlennmiş Simiti Sarayları'nın hemen yanında yerini alıyor. Hatta bu simitçi dükkanları *fast-food* yoluyla New York'a kadar uzanıyor.

İSTANBUL'U "COOL" YAPAN NE?

Cool'un Zayıf Kitabında Thomas Frank'in bahsettiği, 1960'ların muhalif kültürünün ürettiği kültür tüketiciliği eleştirisinin 1990'larda reklamcılar tarafından gasp edilmesi, bu eleştirinin içinin boşaltılıp anakım kültürü tarafından içerilmesi ve dahiyeni "hip" tüketicilik normlarının böylece yaratılması sürecinin bir benzerini "cool" İstanbul'da da izleyebiliriz.⁸ Bu yeni tüketiciliğin en önemli özelliklerinden birisi "fark"ı alkışlanmak. Başka bir deyişle, farkın içi boşaltıldığı oranda onu seçileştirip ahmır satılır hale gelirmek mümkün hale geliyor.

7 İkra elığı güncel sanatta geçekondyu sanat galerisine ve ya müzeye tasarımlar arasında, 1995'te Genç Etkinlik-1'deki "Gecekondu" başlıklı işyle Genço Gökhan, 2003'te İstanbul Bienali'nde "Ada" başlıklı işleriyle Oda Projesi'ni, 2005 senesinde Sanatçılar grubunun geçekleştirdiği Yüzen Gecekondu projesini sayabiliriz. Bunun yanında, geçekonda kültürünün tasarım alanında ilham kaynağı haline gelmesinin en son ve çarpıcı örneği moda tasarımcısı Niyazi Erdoğan'ın "Delmuş" başlıklı 2011-2012 sonbahar-kış koleksiyonunu, İstanbul Moda Haftası'nda Oğhan Gençbay'ın "Bir Teselli Ver" serkisi eşliğinde defilesi yapılan koleksiyon, "İhtiden müthabıs geçen hatun Türk filmlerinden" ve 1970'ler İstanbul'unun "İsci sınıfından" ilham alıyor (*Hürriyet Cammu*, 13 Ağustos, 2011).

8 Thomas Frank, *The Conquest of Cool: Business Culture, Consumer Culture and the Rise of Hip Consumerism* Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Burada mekânizma şöyle işliyor: Kapitalizmin yeni tüketicilik ideolojisinde yerel kültürel fark, küresel kalıplara sığdırılabildiği ölçüde yenilir yutulur hale getiriliyor. Richard Wilk'in dediği gibi, "farklılık"ın öncelikle bir örnek biçimlerde sunulması gerek ki anlaşılabilir ve kıyas kabul eder olsun.⁹ Bu yerel kültürel "fark"ın küresel tüketim dünyasında kabul görmesi için bir ön şart. Aynı Türk mutfağının uluslararası üsluplarla harmanlanması örneğinde olduğu gibi. Diğer bir deyişle, kültürel özgünlük ancak ortak küresel bir dile tercüme edildiğinde yeni tüketim kültürünün parçası haline gelebilir. Yine Wilk'e göre bu yaklaşım, neo-liberal küreselleşme döneminde kültürel farkla başa çıkabilmek ve onu idare etmek için icat olunan yeni bir siyasi strateji. Tek bir dili konuştugu sürece neo-liberal kapitalizm "fark"ı tanıyor, çeşitliliği alkışlıyor ve Wilk'in "ortak farklılara sahip yapılar" (*structures of common difference*) dediği türden yeni bir kültür ve tüketim ilişkisi üretiyor.

9

Richard Wilk "Learning to be Local in Belize: Global Systems of Common Difference" in Daniel Miller, Ed. *Worlds Apart: Modernity Through the Prism of the Local* Londra: Routledge, 1995, s.110-133.

Bu farkların meraklısı *trend-setter*'lar "cool" İstanbul'da şehrin kaybolmaya yüz umuş "değer"lerinin avına çıkmış durumdadalar. Pukka Living'in Bilsar için hazırladığı *İstanbul Kesif Rotaları*¹⁰ başlıklı alternatif şehir rehberinde yer alan, ve olsa olsa "hip" başlığı altında toplanabilecek olan mekânlar arasında, hem Galata'daki konsept-dükkanlar, "gürme shop"lar, organik ürün dükkanları, yani yeni tüketim kültürünün en yeni tasarrufları, yani yeni tüketim kültürünün en yeni tasarrufları modalarını bulabileceğiniz mekânlar var; hem de İstanbul'un yerel kültürünün kaybolan öğeleri mahiyetinde, kenarda köşede kalmış, yeni "hip" kültürün keşfine çıktığı Eminönü'ndeki Temiz Peynirci, Fatih Camii yakınlarındaki Fatih Sarmacısı, Göztepe'deki Uysal Tuhafiyeciler, Çengelköy'deki Has Ekmeç Firması, Taksim'deki Saat Tamircisi Recep Usta, Ortaköy'deki Mouffi Taşçı ile Beşiktaş'taki kahvaltıci Bulgar Pando'nun Yeri var.

Le Cool, 2006 yılından bu yana İstanbul'da elektronik olarak yayımlanıp dağıtılan bir "alternatif" dergi. Dergi kendisini şöyle tanımlıyor:

10 E. Yordamaz (der.) *İstanbul Kesif Rotaları* İstanbul: Pukka Living, 2010.

"Beğenmediğimizi etkinlikleri yazmıyor, para karşılığı tanıtım yapıyoruz. Şehirde olup bienaller bizi çok heyecanlandırıyor. İstanbul'da insanın kalp atışlarını hızlandırın ne varsa pesindeyiz."¹¹

Barcelona, Dublin, Madrid, Lizbon, Londra, Budapeşte, Paris ve Viyana'da da yayınlanan dergi her Perşembe ücretsiz olarak elektronik posta ile dağıtılıyor. Ve "cool" İstanbul'da insanın kalp atışlarını hızlandırın şeyler arasında şehir hayatının sözünümüne kaosu da var. Eskiden lanet okunan, şehrin çekilmez özelliklerinden sayılan "kaotik şehir hayatı," bugünlerde "cool" İstanbul tahayyülü çerçevesinde "değer" kazanmış, kıymete binmiş gibi görünüyor. 2005 senesinde İstanbul'da düzenlenen Dünya Mimarlar Kongresi'nde pek çok konuk mimar ve şehircinin dile getirdiği İstanbul güzelliklerinde, İstanbul'un kaosunun korunması gerektiği, şehrin büyüştüğü orada yatıldığı, Avrupa'nın şehirlere benzetilmemesinin yeg olduğu, kısaca "düzeltilmemesi gerektiği"nden dem vurulmuştu.¹²

Benzer bir biçimde, "Şehir: Kaos ve Büyü" temalı Uluslararası Fotoğraf Bienali çerçevesinde gerçekleştirilen iki ayrı sergide de benzer kaos güzellikleri vardı. Bu sergilerden bir tanesinin kuratörü Murat Germen, fotoğraflarıyla sergiye katkıda bulunacak olanlara şu konsepti melnini göndermişti:

İstanbul dünyanın en güzel kentlerinden biri olduğun yanı sıra bir o kadar da zor, zaman zaman insanı üzen ve yoran bir megalopolis. İstanbul'u gezenlere heyecan verici kılan, içinde yaşadığımızın tesc kabulleriyle yasatırabilen kaotik yapıları aslında. Kaos kavramının, kafa karıştıran, hayatımızı altüst eden ve zararlı bir olgu olarak görmektense; algımızı dürtükleyen, alışlagelmişin dışına çıkarmıza olanak veren, bize öncülen/öngörülen yaşamı alternatif oluşturmamızı sağlayan, organik ve doğal bir vaka olarak da görmek olası. Bu anlamda olumlu bir yaklaşım bizim İstanbul'u farklı bir şekilde algılamamıza, sahiplenmemize ve hatta kendimize mal etmemize yol açacaktır.¹³

11 <http://www.cool.com/istanbul/tr/page/ak-kimzda> (erişim 23 Şubat 2012).

12 Elhan Ahmadi "Birkin Keni Kaotik Kalsın" *Radiikal* 5 Temmuz 2005.

13 Murat Germen, *Savırsal Çarlık* Ekim-Kasım 2006, s. 56-59.

Germen gibi Altan Bal da, aynı fotoğraf bienallerinde kuratörlüğünü yaptığı "O Ana Adammış" başlıklı başka bir sergide, çok benzer bir bakış açısı değişikliğinden ve potansiyelden bahsediyordu. Bienalin "kaotik şehir deneyimi fotoğrafla sanatsal yaratıcılık için kışkırtıcı bir kaynak olabilir" iddiasından yola çıkarak oluşturduğu sergide Bal, kafa karıştıran, düzensiz, önceden kestirilebilir olmayan şeylerin yaratıcılıkla ifişisinin altını çiziyordu.

Görünen o ki, İstanbul yeniden adlandırılıyor, ve bu adlandırma sözde kalmıyor. İstanbul'un dönüşümünde olan mekânlarında da bu değişimin maddi izlerini sürmek mümkün. "Cool" İstanbul'un tüketim odaklı mekânsal karşılıklarıyla bir taraftan Tepebaşı'nda, bir taraftan Topkapı'da, diğer taraftan Tarlabası'nda yüz yüze gelmemiz işten bile değil. Çoğunlukla tüketim ve gayrimenkul spekülasyonuna ayarlı bir biçimde dönüşen bu mekânlar, bizi mekân değerlendirmeye dair yeni kriterler oluşturmaya zorluyor. Eskiden burun hükülen, küçümsenen bir süreç "cool" İstanbul tahayyülü çerçevesinde bir denbire cazibe kazanıyor. "Cool" İstanbul, dergilerin, festivallerin, sergilerin başlıklarında boy gösteriyor, etkileşiyor, dillere dolanıyor, popülerleşiyor.

"Çarpık kentleşme" söylemi akademik dünyadan kitlelere yayılmıştı, artık dolmuş sokağın içinde ev kadınlarına İstanbul'da kime sorsanız size "çarpık kentleşme"den kolayca söz edebilir, onu size uzun uzun yerbilir. Hatta 2000'lerin AKP hükümetinin "kentsel dönüşüm" projelerini haklı çıkarmak için başvurduğu söylem de bu: "Çarpık kentleşme" bir hastalık, "kentsel dönüşüm" de bu hastalığa çare olarak sunuluyor. Son tahlilde "kentsel dönüşüm," devlet eliyle mülkiyet aktarımına yarıyor. "Kentsel dönüşüm" son bes yılın hakim şehirlik ideolojisinin, yani neo-liberal şehirciliğin en bariz uygulaması kabul edilebilirse eğer, "cool" İstanbul da bu şehirciliğe paralel olarak oluşan şehir kültürünün adı olsa gerek. Bu da bize şehrin gayrimaddi tahayyülüyle maddi üretiminin ne kadar birbirinin içine geçmiş olduğunu, bu iki şeyin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceklirini bir defa daha gösteriyor.

KOKULAR, ANILAR, İMGELER: YİTİK BİR SANAYİ İSTANBUL’U ÇAĞRIŞIMI

ALİ ERGUR¹

Giriş

İnsan duyuuları içinde en ilkel ve evrimin derinliklerinin karanlığında kaybolanı kuşkusuz koku alma hassasıdır. Zira koku, en eski köklere kadar uzanan, hayvanla insanın ayırt edilmesinin güç olduğu çağlardan beri var olan bir duyudur. Kuşkusuz bütün duyular evrimin uzak geçmişinin ürünleridir. Ancak koku, diğerleri içinde daha derin bir geçmişin bütün izlerini taşıyandır. Koku duyusunun insandaki evriminde iki yönlü bir hareket olduğunu ifade etmek yanlış olmaz: Koku alma, bir yandan çok eski hayvani köklere, temel fizyolojisi itibarıyla, pek değişmeden günümüze taşınmıştır; diğer yandan, insanın insanlaşma sürecinde doğadan uzaklaşıp gücünü yitmiştir. Bununla birlikte başka ve uygar bir yetiye dönüşmüştür. Birinci özellik insanı hayvana yakınlaştırırken, diğeri onu hayvandan uzaklaştırır. Koku, insanın bir duygusu olarak, böylece temel bir ilişkisi doğasında barındırır: İçerdiği, ilişkilendiği ve çağrıştırdığı duygular, bir yanıyları en güdüsel olanlardır, diğer yanıyla doğayı dönüştüren bir zihnin (*cogito*) inceleme ölçütlerinden biridir. Kokunun hareketi geçirdiği psikik süreçlerde, kabalığı, vahşeti, şiddeti veya gemlenmemiş cinsel arzuyu bulabildiğimiz kadar, uygarlaşmanın işaretlerini de fark edebiliriz. Ünlü *Kuzuların Sessizliği* filminde (1991), FBI stajyeri Clarice Sterling yamyam psikiyatir Dr. Hannibal Lecter’i, bir hastanenin iyi korunan

(*) Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

kriminal psikopatlar bölümündeki hücrelerinde ziyaret ettiği zaman, yalnızca demir parmaklıkları olan yan bölmedeki hayvansı cinsel taşkınlık içindeki mahkûm, çığlıklar atarak genç kadına cinsel organının kokusunu alabildiğini söyler. Dr. Lecter, bu insanla hayvan arasında kalmış yaratığın tepkisinin yanında tam bir kontrast oluşturan, çok incelmış bir uygar zarafete, “Ben alamıyorum,” der. Ancak hemen sonrasında, hücrelerini kaplayan kalın cam tabakasının yüksek noktasında bulunan birkaç hava deliğine doğru burnunu uzatır, alabildiğine açıp içine hava çeker. Kendinden emin bir kesinlikle, “Evans cilt kremi, bazen *L'air du Temps*... ama bugün değil!” der. Bu sahne, kokunun, insani hayvani olanla uygar olan arasında nasıl ikili bir konuma yerleştiğini en çarpıcı şekilde vurgular. İnsanı yaşamışlıklarının toplamları olarak tasavvur edersek, kişilik adını verdiğimiz kalıplar bütününe bir anlar birikimi olduğunu kabul edebiliriz. Anılar, kuşkusuz bütün duyuların katkısıyla imgeleşip bellekte depolanırlar. Ancak yalnızca iki deneyim biçimi, âni, deyim yerindeyse kızgın demirle dağlayarak damgalar: Müzik ve koku. Hiçbir diğer duyunun deneyim tortusu bu ikisi kadar imgeleştirici ve biçimlendirici değildir. İşitme duyusunun her çıktısının değil, özellikle müziğin belleğe kazanabilir olması, onun yalnızca toplumsal anlamından (bütünleştirme, simgeleme) kaynaklanmaz, aynı zamanda, henüz tam işleyişini çözmemiş olduğumuz ve konuşmadan (logos) ayrı, özel bir nörolojik süreci harekete geçiriyor olması da bunda etkilidir. Nice nörolojik anlamda konuşma defekti olan, ancak müzik icra edebilen, şarkı söyleyebilen bireyin varlığı, müziğin özel bir duyumsama deneyimi olduğunu kanıtlar (Sacks, 2007: 249). Kokuya gelince, o bir çeşit evrensel damgalayıcıdır; bir kez burun alıcı hücreleri onu tespit edip beynin hazine dairesine yerleştirdiği zaman geri dönüşsüz bir süreç harekete geçer. Patrick Süskind’in *Koku* (*Das Parfum*) romanındaki şu pasaj, kokunun bu damgalayıcı özelliğine çarpıcı şekilde işaret eder: “Kokuların öyle bir inandırıcılığı vardır ki, sözden, gözle görmekten, iradeden daha güçlüdür. Savılıp atlamaz bu inandırıcılık, solduğumuz havanın ciğerlerimize işleyişi gibi, o da içimize işler; doldurur bizi, hepten ele geçirir, garesi yoktur.” (Süskind, 2006: 86). Böylece kokudan anı imal etmeye, bu yolla imgeleştirmeye giden bir yol olduğunu ifade edebiliriz. Hatta koku dolayımıyla

damgalanan ânın, anı biçimlendiren (nöron tahsis eden) en dolaysız fizyolojik süreç olduğu düşünülebilir. Sonuçta koku, bizi ânında belli bir deneyimin özgül zaman-mekân boyutuna, oradan da onun öznel imgeleştirme düzlemine taşıma kapasitesine sahip az sayıda uyaran biçiminden biridir. Bu düşüncelerin eşliğinde, bir İstanbul betimlemesi yapmayı tasarlayınca, aklımıza düşen ilk imgeler kokular üzerinden bir sanayi tarihi güzergâhı oluyor. Üretimin ve emeğin yerini hızla tüketmenin gemlenmemiş şehveti alırken, sanayi kokularının gizdiği bir İstanbul imgesini geri çağırıyoruz.

Geç Sanayileşen Bir Şehir

İstanbul tarihin her döneminde büyük şehir olmuştur. Fernand Braudel, 16. yüzyıl İstanbul'u için "yalnızca bir şehir değil bir büyük yerleşim alanıydı [agglomération], bir kentsel canvardı" tanımını yapar (Braudel, 1990: 426). Daha I. Konstantinos ("Büyük"), 324 yılında, geleneksel törenlerle birlikte, surların yerini belli eden ve mevcut şehir yüzölçümünü dört katına çıkaran bir işaret çizilirken, Roma'dan bağımsızlaşacak, hatta ona kafa tutacak kadar büyük bir şehrin haricini kardığını iyi biliyordu (Herrin, 2008: 5). Bu bilinçle, kendi adıyla anılacak (Konstantinos Sütunu - Çemberlitaş) anıtın temellerine kendi elleriyle kutsallık katmak amacıyla, Troya'nın "palladium"unu, Nuh'un nacağını, Musa'nın sudan çıkardığı taşı ve İsa'nın ekmegin çoğalması mucizesinin on iki ekmek sepetini yerleştiriyordu (Balivet, 1988: 118). Bu simgesel eylem, bir yandan Hristiyan bir Yeni Roma'nın yükselişini ifade ederken, diğer yandan, bu kentte tesis edilecek imdardın, harcında çok-kültürlü ve çok-dinli bir yapıya hükmettiğini im ediyor. İstanbul'un büyüklüğü, merkezliği, eski dünyanın gerektirdiği her türlü cazibe unsurunu barındırmasından kaynaklanıyordu. Bu özelliğiyle yüzyıllara hükmetmişti. Ancak sanayi toplumunun doğuşu ve hızlı yükselişi, İstanbul gibi, bu sürecin çeşitli nedenlerle içinde bulunamayan bölgelerin sönmek üzere olmasına neden olmuştur. Her üretim biçiminin parlattığı bölgeler ve şehirler olmuştur. Paleolitik'in merkezi Güney ve Doğu Afrika iken, Neolitik Devrim'le birlikte Ortadoğu ve Mezopotamya'nın yıldızı parlamıştır (Childe, 1985). Sanayi

üretim biçimi, doğuş koşulları itibarıyla Batı Avrupa'yı eksen haline getirmiştir. İşte bu sürecin doğuş ve yükselişi, İstanbul'un tedrici gerileyişi anlamına gelmiştir. Daha 'muhteşem yüzyıl'ın sonunda, kısmen Türk devlet gelenegi, kısmen Roma bürokrasi mirasından kaynaklanan temel uygulama ve politikalar terk edilmeye başlanmıştı. Türkiye'de egemen tarih anlatıcılığı, Osmanlı devletinin çöküş nedenlerini yüzeysel olgulara ve içsel dinamiklere bağlama eğilimindedir. Gerilemeyi basiretsiz yöneticilerin iş başına gelmesine, akıl sağlığı yerinde olmayan hükümdarların tahta geçmesine, kadınların yönetime karışmalarına vb. bağlayarak, aslında mükemmel işleyen bir sistemin kişisel çatışma ya da bozukluklar nedeniyle tıkandığı fikri önemsenir. Oysa, 'muhteşem yüzyıl' Avrupa'nın da muhteşem yüzyılıydı. Ticaret ekseninde yeni bir dünya kurulmaktaydı; bunun gereği olan bilimsel (yanlışlanabilir) bilgi rejimi yaygınlaşmakta, kâr, rekabet, bireysellik ve nihayet özgürlük kavramları, felsefenin ve toplum hayatının temel kenterizleri haline gelmekteydi. Teknik ilerleme, bilimsel düşünce sayesinde mümkün olmuş, altyapısal dönüşümleri gerçekleştirmek için gereken toplumsal güce sahip olmayan Osmanlı Devleti ise, bu süreçte sürekli bir kaybediş döngüsüne girmiştir. Yüzyıllar içinde telafi edici çabalar, sistemli bir dönüşüm planının yokluğu nedeniyle, hep mevzi, tesadüfî, kişisel çabalara bağlı ve geçici nitelikte olmuştur (Berkes, 1978). Osmanlı Devleti sanayileşmenin önemini, Avrupa toplumları onun üzerine inşa ettikleri uygarlığın doruğuna ulaşmaları zamanı idrak etmiş ve bu konuda çekingen adımları atmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca imparatorluğun çeşitli kenterinde, ama özellikle İstanbul'da bazı sanayileşme adımları gözlemlenir. Ancak bu sanayi kuruluşlarının faaliyete geçmesi, kapsamlı bir devlet politikasından ziyade, Türkiye'nin kaynaklarını sömürme yollarını keşfetmiş yabancıların girişimleri nedeniyle olmuştur. III. Selim döneminde kısıtlı alanlarda ve küçük ölçekte başlayan sanayi girişimleri, asıl ivmesini II. Abdülhamid döneminde almış, etkileri genel bir sanayileşme sürecini tetiklemeye yetecek kudrette olmasa da 2000 civarında kuruluş bu dönemde etkinlik göstermiştir (Karpat, 2012: 78). Birçok hayati maddenin üretimi ve dağıtımı yabancı firmaların tekelinde kalmıştır. Bu anlamda sanayileşmenin, Avrupa'da olduğu gibi serbest pazar içindeki rekabete

gelişmesinden ziyade, siyasi ve ekonomik anlamda gerilemekte olan bir devletin kaynaklarına zahmetsiz ve risksiz el koyma şeklinde başladığı ifade edilebilir. Her sanai üretimin tekel (inhisar) rejimi içinde kendine güvenceli yuvalar edindiği bir gerçektir. Üstelik bu maddeler, o dönem için stratejik ya da yarı-stratejik önemi haiz olanlardır. Birgök tarihçi, Osmanlı sanayileşmesini münhasıran makineleşmeyle ölçmüş, el tezgâhlarının bu üretim içindeki payını göz ardı etmiştir. O nedenle, toplamında, 19. yüzyıl son çeyreğinden itibaren belirgin bir sanayi varlığından söz etmek mümkündür. Selanik önemli bir sanayi merkezi olsa da İstanbul tartışmasız bir ağırlık taşımaktaydı. Anadolu'da kaynaklara yakın yerlerde kimi sanayi kuruluşları bulunsa da, zaten hacmi zayıf bu üretimin tartışılmaz 'sıklet merkezi' İstanbul olmuştur (Findley, 2010, 173). Ulaştırma maliyetlerini en aza düşürecek en uygun konum, dünyada az sayıda örneği bulunan derin körfezlerden biri olan Haliç'ten başka bir yer değildi. Nitekim, görece bir kentleşme ve sanayileşme süreci yaşayan son dönem Osmanlı sanayi kuruluşlarının önemli bir kısmı Haliç kıyılarına yerleşmiştir. Kokularıyla anılar bira-kan sanayinin izlerini de doğal Haliç kıyılarından başlayarak sürmek gerekir.

Kokuların İzinde İstanbul'da Sanayi

Her birey, içinde toplumsallaştığı çağın ürünüdür. Artık çok eski bir geçmişte kaldığından, yazarın yaşanıp yaşanmadığından bile ciddi kuşku duyduğu bir zamandan geriye yalnızca kokular, anılar ve imgeler kalmıştır. Bu tortular arasında, Unkapanı Köprüsü'nü Şişhane tarafından Aksaray istikametinde otomobille geçerken, yaklaşık Haliç'in ortalarındayken hissedilen tütün kokusu, belirgin bir şekilde yazarın çocuk belleği kıvrımlarında yerini edinmiştir. Cibali Tütün Fabrikası binasını ve üzerinde büyük harflerle çok uzaktan görülebilecek gibi yazılmış ve ışıklandırılmış adını unutmak mümkün değil. Yazar, Orhan Veli'nin "*güzel kadınları severim/ işçi kadınları severim/ güzel işçi kadınları daha çok severim*" diye ironik bir şekilde betimlediği kadın işçilerin, nedense hep Cibali Tütün Fabrikası'nda çalıştıklarını hayal etmiştir. Türkiye'nin, bir tarım ülkesi olarak, sanayi devleri karşısında

ancak belli birkaç ürünle ticaret şansı olduğunu, bunun da doğasının da asimetric bir alışveriş özelliğini taşıdığını belirtmeliyiz. Bununla birlikte, bu temel üretim biçimi meselesinden bihaber olarak, 1970'li yıllarda, "İhraç ürünlerimiz" başlığı altında, uzun yıllar kullanılmış olan bir pul dizisini iftiharla koleksiyon defterlerimizde saklar, onları gündelik hayata görmekten mutluluk duyardık. İhracat pazarındaki önemlerine göre değerlendirilmiş olmaları olası olan altı temel tarım ürünü arasında, tütün beşinci sırada ya da ikinci büyük parça (375 kurş) olarak basılmıştı.¹ Çevresine tütün kokuları yayan görkemli bina, Unkapanı Köprüsü'nün suriçi İstanbul'a bağlandığı noktada, Haliç'in ağzında, Cibali semtinin başladığı noktada konumlanmıştı. Yabancı firmaların Osmanlı toprakları üzerindeki üretim tekellerini düzenleyen Reji İdaresi, 1884 yılında tütün imtiyazını, yurtiçinde üretim tekelıyla birlikte almıştır. Reji Şartnamesi'ne göre, yalnızca bir imtiyaz edinmiş olmuyor, aynı zamanda mevcut (çoğu küçük ölçekli) 300 kadar tütün imalathanesini de kapatma yetkisini elde etmiş oluyordu. Böylece büyük fabrikalara (Beirut, Yafa, Halep, Samsun, Adana, İzmir, Manisa) odaklanmış yeni bir tütün üretimi dönemi başlamıştır. Cibali Tütün Fabrikası, bu dönüşümün sonucu olarak 1884 yılında açılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Doğu Anadolu'ya, hem bölgeyi kalkandırmak için hem o zamanki ulaştırma olanaklarının kısırlılığı nedeniyle tütün fabrikaları (Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Malatya) açılması tercih edilmiştir. Bu üretim mekânları çeşitliliği içinde Cibali Tütün Fabrikası'nın hem kapasite açısından hem ürün çeşitliliği bakımından ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Ayrıca Cibali fabrikasında geçitli yeni türünler denemiştir. Bunların arasında 1948'de Türk Havana cinsi tütünle üretilen İstanbul Purosu ile Marmara ve Pazar sigarilloları sayılabilir. Fabrika, 1980'e kadar Türkiye'deki tütün üretiminin içinde daima ayrıcalıklı bir yer işgal etmiştir. Ancak 1990'lara doğru bu özelliğini, Anadolu'da yeni fabrikalar açılmasından dolayı kaybetmiş, nihayet eskiyen teknolojisinin yenilenme maliyeti karşısında 1995 yılında kapatılmasına karar verilmiştir (Doğruel - Doğruel, 2000: 272-279). Kapatılma kararında teknolojik atılım zorunluluğu kuşkusuz önemli bir etkenidir; ancak binanın fabrika niteliğinin sona ermesinde, bütün dünyada gözlemlenen kentsel dönüşüm sürecinin İstanbul'a yansımaları

si sonucunda, şehir-içi sanayi mekânlarının tasfiye edilip yerlerine sanayi-sonrası işlevlerin (kültür-tüketim-eğlence) yerleşmesi olgusu çok daha belirleyici makro bir etken olmuştur. Diğer bir deyişle, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tedricen gerilemeye terk edilmiş ve nihayet 1970'lerde çöküntü bölgeleri haline gelmiş şehir merkezlerinin eski (önemli ölçüde 19. yüzyıl) sanayi mekânları, yeni bir rant düzeninin parçası olarak, yerlerini tüketim-eksenli yeni bir yapılaşma sistemine terk etmiştir. Sanayi-sonrası düzene göre örgütlenen kentlerin kurucu mantığı, artık üretim değil tüketim olmuştur (Lash - Urry: 1994: 216). Nitekim, özelde Cibali Tütün Fabrikası, genelde bütün Halıç havzası, bu küresel sürecin içinde dönüşmüşlerdir. Cibali fabrikasının yıpranmış binasının dış görünümü ve içindeki 'sınai miras'ın bir kısmı korunup işlevinin dışında, bir anlamda 'gösterge değer'yle (Baudrillard, 1968) yeniden biçimlendirilmiştir. Makineler ve bağlı akşam, artık üretimin araçları değil tüketimin göstergeleridirler; mekân doğrudan tüketime yönelik değilse bile, mekânın stilize tarihsel yükü ya da nostaljik değeri, çeşitli aktörler tarafından tüketilir; zira orada olmanın kendisi bile, herhangi başka bir eylemde bulunmayı gerektirmeden *gösterileni* olmayan bir *salı gösterge* niteliğini taşır. Sınai miras, bu bağlamda, bir çeşit *muğlak hatırlanış* haline gelecek, taşınmış ya da göçürülmüş (şed - transpoze) anlam düzlemleri yeni kullanımlar içinde tarihsel olanı *bağlandırtılarak*, onu bir *design terkihi* haline getireceklerdir. Örneğin Cibali Tütün Fabrikası'nın üretim mekânlarının bazıları, Kadir Has Üniversitesi yerleşkesinde doğrudan tüketim alanlarına dönüşmüş, makinelerin kapladığı ana alan bugün kamusal meydan işlevi gören Muz Bahçesi adını almıştır.² Halıç bölgesi, sanayiden tüketim-kültür-eğlenceye dönüşümün, başka birçok örneklerle birlikte, en somut gözlemlendiği kent arazisi olarak düşünülebilir (Önal - Zeybekoğlu, 2007: 29). Sanayi-sonrası toplum, yalnızca sınıf konumlarını değiştirmekle kalmamış, onları görünmez kılmıştır. Emegün, onun sömürsünün ve mücadelesinin açıkça görülebildiği, somut meta üretiminin, kent mekânı içinde, koku üzerinden toplumsal bellekteki kavramsal konumlanışını billurlaştıran fabrika binası, emek ve emekçi tasavvurunun epeyce bulanıklaştığı bir eğitim kurru-

muna, onun gizil tüketim ve eğlence/dinlence işlevlerine yerini terk etmiş görünmektedir.

İstanbul'un 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sanayileşme hareketi, dünya ölçeğine göre cılız ve çekingен kalsa da, günümüze kayda değer bir kentsel miras bırakmıştır. Üretimle bütün bir semti kaplayan, hatta o yörenin bir özelliği haline gelen kokulardan bir diğeri de, bu kez Haliç'in karşı (kuzey) kıyısının sırtlarındaki Bomonti Bira Fabrikası'dır. Yazarın belleğinde mayalanmış arpa, şerbetçiotu ve alkol karışımı ekşi ve cazip bir koku, fabrikanın çevresindeki sokakları görünmez bir örtü gibi kaplayan soluk bir imgeyi çağrıştırmaktadır. Feriköy'de 1890 yılında İsviçreli Bomonti kardeşler tarafından açılan bir imalathanenin 1902 yılında daha sonra bugünkü yerine taşınması sonucunda Bomonti Bira Fabrikası kurulmuştur. Özellikle bu bölgeye yerleştikten sonra modern bir imalathaneye dönüşen Bomonti kardeşlerin girişimi, aynı dönemde piyasada varlık gösteren üreticileri olumsuz etkilemiştir. Örneğin Bomontiler'le aynı yılda Şişli'de görülmeye başlanan Bomonti Bira Fabrikası'nın yeni yerinde modern bir tesis olarak üretime başlanmasıyla birlikte, rekabete dayanamayıp üretimine son vermek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, Bomonti fabrikasının açtığı yoldan ilerleyen, Büyükdere'de kurulmuş olan Nektar Bira Fabrikası da rekabetten olumsuz yönde etkilenmiştir. Ancak Bomonti de aynı oranda zarar görmeye başlayınca, bütün yenişemeyen rakiplerin yaptığını yapıp güçlerini birleştirmişlerdir. Birlikte Aydın Bira Fabrikası'nı kurmuşlar, 1928'e kadar üretime devam etmişlerdir. Ulaştırma olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle kurulan Aydın'daki fabrika, döneminin en iyilerinden biri olan Bomonti Rakısı'nı da üretmiştir. Bomonti'deki fabrika ise, kendilerine tanınan on yıllık üretim ayrıcalığını kullanarak bira üretmiştir. 1938 yılında işletmesi Tekel idaresine devredilen fabrika, 1991 yılına kadar faal fabrika, 1970'li yıllarda piyasaya egemen olan iki bütyük marka karşısında epeyce gerilemiş bulunuyordu (Zat, 1994: 296-297). Yazarın göçüklük anlamlarının puslu manzaraları arasında soluk bir imge haline gelmiş durumdadır; ancak kokusu, zamanı mühürleyen bir tortu olarak, görsel kalıtından çok daha canlı durmaktadır.

Bugün küresel büyük dönüşümün kaçınılmaz sonucu olarak bir eğlence-tüketim kompleksi haline gelmiş olan fabrika alanında bir çok bar, lokanta, eğlence mekânı yer alıyor. Adı mânidar bir şekilde “Bomontada”ya dönüşen bu kapalı mekân, herkesin herkesi rahatça görebileceği şekilde bir meydan etrafında örgütlenmiş durumdadır. Bu kapallık, aynı zamanda kentın artık benzerlikler temelinde yeniden örgütlendiğini (Geniş, 2007: 791), mekânın sınıf homojenliği, daha doğrusu hayat tarzı - tüketim kalıpları bağlamında ayrıştığını simgesel bir şekilde anlatmaktadır: Benzerimizle güven içinde toplumsallaşabileceğimiz bir *adadan* başka bir şeye gereksinim duymamaktayız; zira dışarı, tehlikeli örneklerin tekinsiz ve keşfetmeye değmez dünyasıdır. Böylece ‘kent’ mefhumu, bu küçük yaşam adalarından ibaret bir deneyime indirgenmektedir. Zaman içinde eklenmiş binalarla, farklı ebat ve biçimlerdeki yapıların çevrelediği bu ortak avlu, sanayinin öncelikli hedef olduğu bir dünyada somut metâ üreten, bedensel emekle çalışan işçilerin dinlendikleri bir yarı-kamusal alanken, bugün, büyük çoğunluğunun, göstergeler ekonomisini yeniden üretme etkinliklerinin oluştuğu işkollarında çalışan, işçi olduklarının farkında olmayan, hatta olmadıklarını kanıtlamaya yönelik cansiperâne ayrılaşma stratejileri izleyen soyut üretim aktörleri, zamanın ruhuna pek uygun bir şekilde, ödünç alınmış kimlik durum ve anlarını geçici elbiseler gibi giyinerek, bir göstergeler geçidini, tarih-dışlaşmış bir varoluş kipi olarak, toplumsal bir tahayyül kurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de konut alanında fazlaca örneğe sahip olan postmodern mimarinin, eski sanayi mekânlarını dönüştürmede de benzer bir yapıntılaştırma eğilimini göze çarpmaktadır. Tüketim mekânına dönüştürülmüş eski sanayi yapıları, geleneksel mimari, yanlısamalar ve metaforları barındırdığı kadar sahte-kamusal alanları da içermektedir (Özaslan - Akalın - Wilson, 2011: 2605). Bu deneyim, elbette, her toplumsal ilişkiyi değişim değeri cinsinden yeniden tanımlayan ve bu doğrultuda geçmiş, salt nostalji olarak, bir marketing terkihi haline getiren yeni ekonominin koşullarında, özgürlük yanlısamalarını ve bunların söylem bağlamını dolayına sokarak biçimlenmektedir.

İstanbul’daki alkollü içecek üretiminde önemli ve özgün bir adres olarak, Mecidiyeköy’deki Tekel Likör Fabrikası’nı zikretmemiz gere-

kir. 1931 yılında, Fransız uzmanların yönetiminde çalışmaya başlayan fabrikada, şaşırtıcı ölçüde Fransız eşdeğerleriyle rekabet edebilecek konyak (isim hakkı nedeniyle “kanyak” olarak etiketlenirdi) üretilmiştir. Fabrika, açıldığı zaman 48 dönüm arazi üzerinde kurulmuştur. Ancak şehrin acımasız büyümesi karşısında, çeşitli zamanlarda kenarlarından kemirilerek küçültülmüştür. Bir anlamda Atatürk Orman Çiftliği'ninkine benzer bir kaderi paylaşmış, sürekli küçültülmüş, imara açılmış ve sunduğu yeşil alan rant oyunları karşısında yok olmuştur. Likör ve Kanyak Fabrikası'ndan, önce 1960 yılında Ali Sami Yen Stadi'nin yapımı için 13 dönüm, 1970'li yıllarda Çevreyolu yapımı sırasında da 11 dönüm arazi koparılmıştır. Zaten çevredeki beton varlığı, bu dönemde hızla büyümekteydi. Fabrika'nın bu denli geniş yeşil alana sahip olmasının nedeni, zamanındaki yer bolluğu (Mecidiyeköy bölgesinin, daha sonraları yeniyetmelerce alay konusu edilmeye başlanan, ancak 1960'ların başlarına kadar bu alanı görebilmiş olan kuşakların anılarında, “durtluk” olduğu bilinen bir gerçektir) ya da hoş bir görüntü sunmak değildi. Bu büyük bahçede likör yapımı için gerekli tatlandırıcı otlar ve güller yetiştirilmekteydi. Diğer yandan, fabrika binasının kendisi de mimari açıdan İstanbul'un özgün varlıklarından biriydi. Tipik bir şekilde 1930'ların sade düzlemler üzerine asgari düzeyde ancak özgün ve işlevsel karakteristik mimari unsurlarını (yuvarlak pencereler, süslü olmayan kenar çıkıntıları, vb.) barındıran bina, dönemin *Art Déco* mimarlarının içinde önemli bir yere sahip olan Robert Mallet Stevens (1886-1945) tarafından tasarlanmıştır. Tekel likörlerinin en önemli özelliklerinden biri, çoğunun doğrudan meyveden elde edilmesiydi. Zira birçok likör meyve yerine meyve esansından yapılmaktadır. Bu açıdan Tekel likörleri özgün lezzetler sunmaktaydı. Çeşit itibarıyla epeyce geniş bir yelpazede üretim yapılmaktaydı; Mecidiyeköy fabrikasında on yedi çeşit likör üretilmiştir.³ Farklı derecelerde olsalar da, Tekel likörleri nispeten düşük alkollü ve meyveli oldukları için, şehir hayatının modern etkileşimler içinde olduğu bir dönemde kadınlar arasında rağbet görmüştür. Misafir ağırlamada, bayramlarda, özellikle kahve ikramı sırasında likör sunumu (nane ve muz başta olmak üzere) bir alışkanlık haline gelmişti. Likör ikramı için sürahi ve küçük kadehlerinden oluşan “likör takımı” bir dönem şehir hayatının

parçası olmuştur. Tekel likörlerinin herhangi birinin şişesinin kapagını açtığımız zaman, burunumuza taze meyve kokusu, uçucu bir zamanın anıları ve ölçülü bir mutluluk ânının izlenimleri dolardı. Ahududu likörü, ister istemez, 1970'li yılların siyah-beyaz televizyon imgelerinde, Ankara Devlet Tiyatrosu oyuncularının rol aldığı “Televizyonda Tiyatro” programında yayınlanan, Amerikalı yazar Joseph Kesserling’in “Ahududu Likörü” (*Arsenic and Old Lace*; Türkçe adı çok daha mâni-dar ve ürkütücüdür!) oyununu hatırlıyor. O yüzden yazar, hiçbir zaman bu nefis likörü, o komedi-gerilim şaheseri ve onu hayran olunanı bir performansla oynayan sahne emekçilerini hatırlamadan içmemiştir. Altın likörü ise, daima nasıl olup da içinde yüzen 22 ayar altın yapırlarının insan sağlığına zararına olmadığına şaşılacak, kaçınılmaz bir temkinlilikle yudumlanmıştır. Tekel likörlerinin kokuları artık eski bir zamana ait imge parçalarına dönüşmüş durumdadır; zira bugün, Mecidiyeköy’deki fabrikanın arazisinde, içinde bulunduğu kentsel çevrenin yapısal oranlarıyla fevkalâde uyumsuz, ancak devasa varlığıyla, incelik adına her ne varsa küstah bir meydana okuyuşla yok etmenin anıtı olarak dikilmiş, inşaat sırasında düşen bir şantiye asansöründe on işçiye mezar olmuş olan gökdelenler var. 2008 yılında satılan arazi, Ali Sami Yen Stadı’nın da yıkılıp bu bütüne eklenmesiyle geniş bir alanı kaplayan cam-metal-beton küresel estetiğin bir ürünü olarak, yoldan geçenleri köksüz zenginliğin geçici hazına davet ediyor. Stevens’in *Art Déco* binası, bu devasa yapılar bütünü içinde silinip gitmiş. Fabrikanın nişânesi olarak tuğla örme bacası kalmış; İstanbul’un kısa sa-nayi tarihinin üretim belleğiyle alay edersine bir tüketim nesnesine, gösterilensiz *uçuşan gösterge*, hatta *boş parodiye* (Jameson, 1984: 64) dönüşmüş durumda.

Bir semti fiziki varlığıyla olduğu kadar, ondan çok daha derine işleyen bir şekilde kokusuyla ele geçiren sanayi kuruluşları arasında Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası’nı da saymak gerekir. Sanayi ve işçi semti olma özelliği 19. yüzyıl başlarına kadar giden Paşabahçe, yalnızca içki değil, cam üretiminde de önemli bir merkez niteliğini taşımıştır. Nitekim tam kuruluş tarihi bilinmeyen fabrikanın inşa edildiği sahada, daha önceleri Modiano Cam Fabrikası olduğu bilinmektedir. Söz konusu fabrikanın 1922’ye kadar üretim yaptığı, sahibinin ölümü

ve vârislerinin bulunmaması üzerine, hazineye devredilmiş olduğu sabittir. Ayrıca içki fabrikasının 1933'teki genişletme çalışmalarını sırasında komşu parseldeki eski cam fabrikasının satın alınıp, bir ruhum inşaa edildiğini de not etmeliyiz (Küçükerman, 1994a: 229). İstanbul'da cam işleme zanaatkarlığı, 15. yüzyıla kadar belgelendirilebilmektedir. 18. yüzyıla kadar yalnızca Edirnekapı bölgesinde faaliyet gösteren cam imalathanelerinin yanı sıra, III. Selim döneminde, modern cam sanayinin geliştirileceği bir bölge olarak Beykoz seçilmiştir (Küçükerman, 1994b: 228-229). Paşabahçe'deki cam üretimi, bu yeniden düzenleme bir sonucu olarak gelişmiştir. Zaten doğasında sıvı olan alkol- lü içeceklerin pazarlanabilmesi için de cam şişelere gereksinim vardır. O yüzden bu iki sanayi kolunun yan yana, üstü üste, iç içe olmaları bizi şaşırtmamalıdır. Fizik bilimi açısından esasında cam da sıvıdır!

Modiano fabrikasının hazineye devrinden sonra, Hasan Hulki Bey burayı satın alıp içki üretimine başlamıştır. 1930'dan itibaren ise Tekel İdaresi tarafından işletilmiştir. Önceleri ithal olan saf alkol, 1932'den itibaren fabrikada üretilmeye başlanmıştır. Zaman içinde artan talep, fabrikanın üretimini de tedicri olarak artırmıştır. Yazarın 1970'li yılların düzensiz kentleşme mağduru İstanbul'una dair anıları arasında, Paşabahçe semtinin kıvrımlı ana caddesinden otobüsle ya da otomobile geçerken, içine daldığımız, ruhumuzu yumuşatıcı bir bulut gibi saran anason-üzüm-alkol karışımı koku vardır; mekânı ele geçiren bu koku, kapanmakta olan bir çağın da habercisiydi. Nitekim 1983 yılındaki bir Bakanlar Kurulu kararıyla Boğaziçi Öngörünüm Bölgesi içindeki sanayi kuruluşlarının kapatılmasına karar verilmiştir. Zaman içinde genellikle "verimsizlik", "zarar etme", vb. gerekçelerle Beykoz Kundura, Paşabahçe Cam fabrikaları kapatıldı. 2004'te ise tarihinde hiç zarar etmemiş olan Tekel İçki Fabrikası'nın faaliyeti, bu gerekçeyle sonlandırıldı. Boğaziçi, yalnızca sanayi kuruluşlarından temizlenmiyor, onların mütemmim cüz'ü işçi mahalleleri ve onların kültürel-politik dokusu da dağıtılyordu. Nitekim, topografik olarak gemi bakımı için çok uygun bir konum sunan İstinye semtinin akıbeti de benzer şekilde olmuştur. 1990'lı yıllara kadar gemi tamir ve bakımı için kullanılan havuzlar ya da doklar (balast ilkesiyle suya batıp yükselerek gemileri kuru alana çekme olanakları veren yüzer demir yapılar) kadar,

liman işçileri, sendikaları, politik bilinçleri ve yaşam dünyalarını barındıran İstinye, tedricen havuzların tasfiyesi, gemicilikle ilgili işlerin bölgeden göç etmesiyle birlikte ciddi bir rant spekülasyonu alanı haline gelmiştir. Bir zamanların proleter semtinde, bugün lüks konutların sakini küresel sermayenin yeni burjuvazisi ikamet etmektedir. Ayrıca havuzların bulunduğu içerlek koy, sık bir yat limanına dönüşmüştür. Bir kez daha, kentın sanayi işlevleri yerlerini sanayi-sonrası sektörlerle, eğlence-tüketim, daha az oranda olmak üzere ve elbette piyasa değeri olan kültür etkinliklerine bırakmışlardır. Bu bağlamda Paşabahçe, Beykoz, İstinye gibi sanayi ve işçi semtlerinin fiziki ve kavramsal anlamda dönüşümleri, son derece simgesel olaylardır; eğreti emekçi katmanlarının (prekarya) sistemli bir siyaset-dışlaştırılmaları sürecinin barındırdığı gizli şiddet, sık mekânlar yaratımı ve baş döndürücü meblağların paylaşıldığı rant düzeninin, kent mekânını kararlı bir şekilde dönüştürmesine içkin olarak büyümektedir. Deri-cam-alkol üretimi ve gemi sanayinin yerini, gösterileni olmayan salt göstergelerin boşlukta uçuşması için tasarlanmış eğlence-tüketim düzlemi almıştır. Kentteki soylulaştırma (*gentrification*) eğilimi yayıldııkça, sakin semtlerin parıtlı, turizm-öncelikli, sahte mekânlara dönüşmektedir (Eder - Öz, 2015: 302). Konut alanlarının, yerini turizm işlevlerine terk etmesi özellikle tarihî semtlerde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır (Erdoğan - Dündar, 2004: 737). Bu acımasız sürecin, belleklerden silmediği ise yalnızca kokudur; havada elle tutulacak gibi yoğun, bellekte daha dünnmüş gibi yakın hissedilen koku.

Boğaziçi kıyılarındaki sanayi kokularına, karşı kıyıya geçip Kuruçşme Çay Paketleme Fabrikası'nı da eklemek gerekir. 1954 yılında Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün (1983'ten itibaren Çaykur) yurt çapında yaygın birçok fabrikasından biri olarak açılan Kuruçşme tesisleri, yağ çay işlenmesi yapan büyük fabrikalardan değildi; burada yalnızca paketleme işlemi yapılmaktaydı. Kuruçşme semtinin merkezine, 1970'li yıllarda metruk duran vapur iskelesinin (bugün bir balık lokantası) olduğu yere yaklaşık 100 metre mesafede, yolun hafifçe yukarı doğru tırmandığı bir noktada konumlanmıştı. Otobüs durağı fabrikanın tam önünde bulunuyordu. Hemen biraz ilerisinde Kuruçşme merkezine doğru bir ekmeç firmı da bulunmaktaydı. Boğaz

istikametinde giden belediye otobüslerinin, hatta özellikle trolleybüs-lerin sürücülerini bazen bu fırının önünde durup koşarak ekmeğe alıp yollarına devam ederlerdi. Otobüs durakta durduğu zaman, hele kapılar açıldığında içeriye bir anda kesif bir çay kokusu hücum eder, sıkıcı toplu taşıma koşullarında insanı gülünseten bir olağanüstü keyif âni çağrışımı yaşanırdı. Bu kısa zaman-mekân yarılmasında, vardiya değişiren işçilerin (kimileri otobüse biner ya da otobüsten inerdi) yanı sıra, kısa bir mola vermiş, sigara tütüren ya da sohbet eden, şakalaşanlar da bu sıra dışı tabloyu tamamlardı. Fabrikanın deniz kıyısında inşa edilmiş olması, aynen Haliç kıyısındakiler gibi, basit bir lojistik zorunluluk olarak görülebilir: Kara ve hava taşımacılığının günümüzdeki kadar gelişkin olmadığı bir çağda, deniz yolu neredeyse yegâne ve en düşük maliyetli ulaştırma şekliydi. Nitekim, büyük mavnalarla taşınan çeşitli mallar, Boğaziçi ve Haliç kıyıları arasında yer değiştirir, Kuruçesme'deki gibi imalathane veya satış merkezlerine aktarılırdı. Kuruçesme Çay Paketleme Fabrikası, benzeri tesisler gibi 1980'lerin sonlarında kapandı; özel sermayeye satıldı. Bundan sonra, binaya Rus mimarisinin tipik özelliklerinden olan soğan biçimli süslemeler, Helenistik üslûpta heykeller ve başka unsurlar eklenerek, kelimenin tam anlamıyla eklektik bir yapı elde edildi. Bina bir süre süpermarket olarak işlev gördükten sonra, 1997 yılında rihtım kısmında bir kafe, üzerinde bir spor salonu, yanında doğal ürün butiği, en üst katta ise bir balık lokantası açıldı. Caddede tarafa lüks ve ithal ürünler barındırmasıyla tanınan bir süpermarket faaliyetine devam etmektedir. Binanın işlevleri, sonradan eklenen postmodern mimari unsurlar gibi, birbirinden farklı şekilde, farklı ritimlerde, farklı müşteriler kitlelerine hitap ederek varlıklarını sürdürüyorlar. Ancak temel kentsel dönüşüm mantığı, hepsini kesip giden bir eğlence-tüketim eksenini üzerinde yeniden üretilmeye devam ediyor.

Sanayileşmenin şehir hayatını çeşitlendiren modernleştirici bir etkisi olduğu tartışılmazdır. Bununla birlikte, her sanayi atılımının, hele 19. yüzyılda şehir mekânını kökten dönüştüren türde olanın hem çevre hem insan hem kültür açısından olumsuz etkisi olmayacağı yoktur. Nitekim İstanbul sanayi kuruluşlarının etrafa yaydıkları kokular, yalnızca 'hoş' olarak addedilebilecekler değildi. İnsan duyarlarına saldırgan bir

şekilde zarar veren sanayi kuruluşları da İstanbul mekânının parçası olmuşlardır. Bu aşamada, çağdaş Türkçe'de bulunmayan bir ayrım gereksinim duymaktayız: Hoş koku ile kötü koku mefhumlarını birbirinden ayırt edebilmek için 'koku' sözcüğünden fazlası gerekmektedir. Hoş kokuları 'rayiha' sözcüğüyle ayırmak bu anlamda işlevsel olacaktır. Yabancı dillerde koku kavramı için mevcut olan dağarcığın zengin olması (*perfume/fragrance/mell/scent/odor*, vb.) bizi ayrıca kokuyla ilişkimiz açısından düşündürmelidir.

İstanbul'da Sanayinin Kötü Kokuları

Hoş kokuların anıları ve imgeleri tetikleme güçleri ne kadar fazlaysa, kötü kokuların da en az bir o kadardır; hatta çoğu zaman daha fazladır. İstanbul'un sanayi tarihinde kötü koku dendiği zaman elbette Kazlıçeşme tabakhaneleri bu konuda taruşmasız birinciliği alabilirler. Esasında Kazlıçeşme semti, Fetih'ten kısa süre sonra başlayan ve 540 yıl süren deri işleme faaliyetlerinin yürütüldüğü bir bölge olmuştur. Yazın yine 1970'li yıllar boyunca biriktirdiği sahil yolu (Kennedy caddesi) anlarında, kara surlarının bitiği Yedikule kavşağından itibaren, burna bir duvar gibi çarpan tabaklanmış ve kurumaları için telli büyük kafesler içine asılmış derilerden yayılan koku, yeterince duyu travması oluşturacak, dolayısıyla unutulamayacak bir özelliğe sahiptir. Onlarca deri işleme atölyesi, Kazlıçeşme sahlinde yamaca yayılmış halde konumlanmıştı. Hepsinde daima yeni asılmış veya kurumakta olan yüzlerce deri, farklı renklere boyanmış halde, gerçeküstü bir tabloyu tamamlardı. Salvador Dalí'nin Kazlıçeşme'yi görmemiş olması sanat tarihini önemli bir esin kaynağından yoksun bırakmıştır. 1980'li yıllara kadar süren bu olağanüstü manzara, ancak dericilerin Tuzla'daki organize sanayi bölgesine taşınmalarıyla sona ermiş, ardından bütün atölyeler yıkılarak, bölge tamamen yeşil alan haline getirilmiştir. Yıkımlarla birlikte, bu karmaşık labirentin içinde kaybolmuş çeşme, meşcit, camii gibi tarihî eserler açığa çıkmıştır. Bunlar arasında semte adını veren kaz kabartmalı çeşme vardır. Rivayete göre bölge, kuşatma sırasında Osmanlı ordusunun su gereksinimini karşılamak için kaynak aranırken, uzaktan kazların havalandığı bir yer olarak keşfedilir.

Bulunan su kaynağına bir çeşme yaptırılır. Bir çeşit çeşme alınlığı olarak da, muhtemelen 6. yüzyıldan kalma kaz kabartması oraya yerleştirilir. Ancak bu eşsiz ve yüzyıllarca korunan kabartma, 2002 yılında balyozla tahrip edilmiştir (Tuna, 2012: 270-272). Vahşi bir şekilde büyüyen kent, beraberinde anlamsız şiddet, yön­süz öfke ve anlık hesapları sürüklemektedir.

Tabakhanelerle yarışabilecek düzeyde oknasa da, yine hemen Yedikule kayşağında İstanbul'un en büyük havagazı fabrikası (gazhane) ve kömür depoları mevcuttu. İstanbul'un özellikle mutfak kullanımındaki yakıt gereksiniminin bir kısmı, 19. yüzyıl ortalarından (1853) başlayarak, kok kömürünün yakılarak açığa çıkarılmasıyla elde edilen 'havagazı' olarak karşılanmaktaydı. Ancak bu hizmet hem lüks sayılabilecek bir özellikteydi hem doğal olarak çok yaygın değildi. Doğal gaz şebekesinin 1990'larda kurulmaya başlamasıyla birlikte, 1880'de bir Fransız şirketi tarafından Yedikule Gazhanesi'nde başlatılan havagazı üretimi yetersiz kalmış ve 1993'te tamamen terk edilmiştir (Akbulut, Sorguş, 1994: 377). Zaten 1970'li yıllarda bile sık kesintilerle malûl olması, ocak alevini istikrarlı bir şekilde sürdürecektir debiye sahip olmaması gibi nedenlerle, tüketicilerin gitgide terk etmeye başladıkları bir kaynaktı. Bir çeşit geçiş ürünü ve Türkiye'nin gündelik hayat pragmatizmiyle uyumlu olan 'tüp gaz' mefhumu, havagazı tamamen terk edilmeden önce fazlasıyla yaygınlık kazanmıştı. Havagazının keskin kokusu, özellikle onu elde etmek için yakılan kömürün boğazı tahriş edici kokusu, İstanbul sanayi tarihinin unutulmazları arasına girmiştir. Yedikule'deki havagazı fabrikasının dışında, basınç düzenleyici dev kazanlar da (gazometreler) çeşitli semtlerde mevcuttular. Bugün hâlâ bazıları enkaz halinde AVM ya da rezidans yapılmak üzere sökülecekleri günü beklemektedirler.

Sahil yolundan bu kez Bakırköy'e yol alıp bugünkü Carousel alışveriş merkezinin bulunduğu geniş alanının geçmişine yolculuk ettiğimizde, yine yazarın belleğine yapışmış bir başka koku, bir hayalet gibi imgeler ve anlarla aklımıza düşer. İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD hegemonyasının dünyaya yayıldığı bir dönemde, Türkiye de bu süreçten nasibini almıştır. Gelişmişliğin ölçüsü beyaz ekmek ve katı yağ ya da margarin olmuştur. Tükendiği zaman, kuşaklar boyunca balkonları

bahçeleri süsleyen birçok çiçeğin içine yerleştirildiği teneke kutularda markasını yaşatan Vita yağı, Bakırköy'deki fabrikada üretilirdi. Türkiye'de mutfak sanatlarının klasiği sayılabilecek temel başvuru kitaplarının yazarı, Atatürk'ün aşçısı Ekrem Muhittin Yeğen'in geleneksel Türk yemeği tariflerinde ölçüsüzce önerdiği Vita yağı (Yeğen, tariflerinde adıyla "Vita" der), bugünün kolesterol düşmanı mutfak anlayışı için kabul edilemezdir. Oysa margarinin bunca bol kullanımını, 1950'li yıllarda, zımnen de olsa, bir çeşit refah göstergesi olarak kabul edilmiştir. İşlenmekte olan yağın Bakırköy semtine yaydığı ekşi ve ağır kokuyu yine anı-imgesi zincirinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Kuruçeşme'de beklenmedik bir şekilde insanı baştan çıkaran çay rayhasının hemen yanında, devasa vinçlerin raylar üzerinde hareket ettiği kömür depoları, özellikle rüzgârsız kış günlerinde, akciğerlere dolan boğazı yakan kokularıyla fark edilirdi. Şehrin başlıca yakıt kaynağı olan kömürün ikmali için tesis edilmiş geniş bir alanda, rıhtıma yanaşan gemilerin boşalttığı tonlarca kok kömürü yığılı durur, buradan kamyonlarla dağıtım (kömür tevzi) gerçekleştirilirdi. İstanbul, Ankara ya da çanak içindeki diğer Anadolu kentlerine oranla çok daha hava akımlarına açık bir konumdadır; ancak yoğun bir kömür kullanımı, özellikle durgun havalarda İstanbul'u bile esir alabilirdi. Yine doğalgaz şebekesinin 1990'larda yaygınlaşmasıyla, kömür-temelli ısınma ve enerji tüketimi hızla azalmıştır. Kuruçeşme kömür tevzi deposu da, bu süreçte tasfiye edilmiş, yerini çiçek kokuları, kuş sesleri, çimler ve ağaçlara, İstanbul'un efsanevi belediye başkanlarından, modern cerahinin kurucularından Cemil Topuzlu'nun adının verilmiş olduğu parka terk etmiş durumdadır. Üstadın çok insanı bir halini yansıtan heykeli, huzura kavuşmuş, kömür tozu ve kokusundan arınmış bir yeşil alan parçasındaki bilgelik anıtı olarak durmaktadır.

Nihayet, kötü koku ve İstanbul bir araya geldiğinde akla gelen en çarpıcı çağırışım, kuşkusuz bizzatıhi Haliç'in bir bölge olarak kendisidir. Esasında İstanbul'un sanayileşme sürecinin *mekânsal özütü* olarak tanımlanabilecek Haliç bölgesi (kıyıları, yamaçları, suyu besleyen akarsuları), 1970'lere gelindiğinde, bu hareketin kaçınılmaz sonucu olarak yoğun bir kirlilik sahasına dönüşmüştür. Durgun sulara boşaltılan sanayi atıkları (fabrikalar, atölyeler, imalathaneler, tersaneler) ve

organik atıklar (Sütüce salhanesi, şehir atık suyu), doğal olarak, bu dolaşımı yavaş sularda yoğun bir kirlilik çorbası haline geliyor, kesif ve tahammülü güç bir kokuyu geniş çevresine yayıyordu (Gönüllü ve diğerleri., 2005: 63). Yazar, 1980'lerin ortalarında, üniversite güzergâhında Çevreyolu'nda belediye otopüsüyle yol alırken, daha Halıcıoğlu surlarına gelindiğinde burunlara sert bir duvar gibi çarpan 'Halıç konusu'nu daha dün gibi hatırlamaktadır. Bënzer bir *koğu duvarı* etkisi, İzmir'de Bornova'dan Alsancak'a doğru giderken, liman surlarına varıldığında hissedilirdi. Kokunun anı kazıma gücü eşsizdir. Halıç, neoliberalleşme rüzgârının İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın, 'gözlerinin mavisine döndürme iddiasıyla, kolektör sistemi kurularak 1990'lı yıllara önemli ölçüde temizlenmiş olarak girmiştir. Aslında kişisel hırsların, parti programlarının, hele çevre duyarlılığı olan politikaların ötesinde, çok daha temel bir dönüşüm yaşanmaktadır: Sanayinin, özellikle ağır sanayinin çağı devrolmuş, yerini tüketim-kültür-eglençe ekonomik ekseninden beslenen sanayi-sonrası bir düzen almaya başlamıştı. Köklü bir mekân dönüşümünün yegâne nedeni sanayinin topyekûn tasfiyesi değildi; yerli ve küçük çaplı imalat sanayii, sermayenin küresel bütünleşmesi karşısında değeri kalmayan mekânından sökülürcesine atılma baskısıyla karşı karşıyaydı (Tuna, 2012: 383). Kenti bu yeni düzene hazırlamak, üstelik kamu hizmeti ve kamusalılığı olabildiği kadar tasfiye eden neoliberal düzenin gereksinimi olan rant paylaşımı için yeniden tesis etmek gerekiyordu. Bu 'tesis etme'nin içinde elbette öncelikle eskiyi yıkmak, küresel kapitalizme ve onun tüketim-temelli toplumsallaşma biçimlerine hazırlamak, kısırcası mevcut yarıcı tüketenmiş sofrayı hoyrat bir şekilde kaldırıp yerine vahşi bir paylaşım düzenini oturtmak gerekiyordu. Bedrettin Dalan'ın, Tarlabası Bulvarı'nı genişletmek (sokaktan bulvar yapmak) için birçoğ tarihî eseri yok ederek icra edilen yıkım çalışmalarında, bir buldozer üstünde başında kaskla, yıkıntılardan oluşan geniş bir mekânın fonunda verdiği tarihî poz, bu nedenle simgesel önemi haizdir.

Kent dokusunun içindeki yerel-ulusal sanayi işlevlerinin yerini, 1980'lerden itibaren küresel ve hizmet-ağırıklı sektörler almıştır. Her ne kadar bu büyük dönüşümün ilk hedefi bizzat sanayi kuruluşları ve imalathaneler olmuşsa da, aslında çok daha geniş kapsamlı bir

kent dokusu yeniden yapılanması söz konusu olmuştur. Bu dönüşüm, İstanbul’u bir dünya şehri niteliğine kavuşturmayı hedeflese de, uygulamada tarihsel-toplumsal mirasın gerektirdiği bir planlamayla uyuşmayan sonuçları olmuştur (Turgut, 2006: 196). Sanayinin kötü kokularıyla birlikte özgün ve hoş kokuları da silinip yerlerini standart alış-veriş merkezi renk/biçimlerine bırakmışlardır. Yeni kent mekânlarının kendilerine özgü kokuları yoktur; ancak mevzi bir şekilde yapay olarak şıklaştırılmış yapıntı mekânların uçucu rayihaları vardır. Sanayi kokuları, ister hoş ister kötü olsun, bir semtin mekânına yayılırken aynı zamanda onunla kurdukları insani ilişkiyi de yansıtırlandı; zira bu zamanda onunla kurdukları önemli ölçüde emek, onun görünürlüğü, çatış-organik yayılış içinde önemli ölçüde emek, onun görünürlüğü, çatışmaları, mücadelesi ve tarihselliği vardı. Sanayi-sonrası toplum düzeni ve küresel sermaye, sanayinin yalnızca maddi kültürünü değil bütün değerlerini ve anlamları da bu şekilde yok etmiştir. Kent, mekânsal ve zihinsel anlamda yeniden yapılırken, beraberinde gündelik hayatın küçük kokularını da ögüterek yayılmıştır. Böylece hissedildiği anda mahalle bakkalını (taze ekmek, deterjan, bisküvi, çuvalda açık satılan kuru bakliyat karışımı), Türk şarküterisini (zeytin, beyaz peynir, kaşar peyniri, turşu, pastırma) ya da kuru kahveciyi (taze kavrulmuş kahve) hatırlatan kokuları kent mekânından önemli ölçüde azaltmış ya da sıklaştırarak butik dekoruna taşımış bir dönüşüme tanıklık etmekteyiz. Yazarın gençlik anılarında, yüksek tavanlı köhne bir dükkânda, dededen ve babadan kalma zanatı yine 1998’e kadar sürdüren, Kemah’in Pakeriçi köyü kökenli (Neyzi, 1999: 167), kuru kahveci Asadur Zovikoğlu’nun (1924-2015), akşamüzerine doğru Arnavutköy semtini, sabah çıkan francela [TDK “francala” olarak düzeltmektedir]’4 kokusunun benzeri şekilde esir alınmasını yoğun bir koku-imge olarak tazeliğini korumaktadır. Bugün restore edilip şık, ‘fancy’ ve ‘in’ bir kafe-bara dönüşmüş olan bu mekân, küresel sermayenin türlü araçlık ve tasarrım iş kollarında gelişen, kimileri de hiç gelişmeyen ‘trend-setter’ duruşlu bireyleriyle dolup taşan bir yer haline gelmiş durumdadır. Asadur Bey’in esnaf ahlakını fazlaca aratan bir yapıntı dekor...

Sonuç

İstanbul, geçmişte olduğu kadar günümüzde de birçok açıdan büyük ve önemli bir kenttir. Ancak bu büyüklüğün mahiyeti, göreceli fiziki varlığının sınırları gibi, zaman içinde değişmektedir. İstanbul'un tarihsel gelişimi, Batı Avrupa kentlerinin önemli bir kısmı gibi sanayi üretim biçiminin yükselişine karşılık gelmez. Tersine, Avrupa'da sanayi uygarlığı kurulup geliştikçe, İstanbul belirgin bir gerileme dönemine girmiştir. Her üretim biçiminin doğuşu ve egemen hale gelmesi, tarihte hep belli bir coğrafi bölgeyi ve belli bir yerleşim tipini öncelikli kılmıştır. İstanbul, Megaralı Bizans'tan (ve muhtemelen ondan önce başka dönemlerden) bu yana belirgin bir kent yapısına, örgütüne ve ilişkilerine sahiptir. Bu özelliğini ona büyük ölçüde coğrafi konumu, eşsiz topografyası ve kültürel çoğulluğu vermiştir. Ancak bu niteliğiyle İstanbul tipik bir ticaret ve transit kenti özelliği taşımıştır. Feodal Avrupa'nın önemsiz kasabalar konumundaki yerleşim alanlarının, ticaret-egemen bir düzen ve nihayet sanayi uygarlığı tarafından ne denli büyük ve önemli kentlere dönüştükleri göz önüne alırsa (Pirenne, 1982), İstanbul'un böyle bir ivmeyi tam anlamıyla yakalayamamış olduğunun altını çizmek gerekir. Her ne kadar İstanbul bir ticaret kenti konumunda olmuşa da, bu büyük ölçüde tarım-egemen bir üretim biçiminin uzantısı olan türde bir alışveriş düzeniydi. Sanayi üretimi ve sanayi-ağırlıklı bir ticaret, Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren bizzat hi "kent" kavramının kendisini ve ona bağlı ilişkiler sistemini kökten değiştirmiştir. Oysa İstanbul ve onun bağlı olduğu Osmanlı toplumu düzeni, yüzyıllar içindeki kimi münferit çabalara ve girişimlere karşın, sanayi kenti olabilecek dinamikleri üretmemiştir. Yükselmekte olan yeni bir üretim biçimine, sanayi uygarlığına, sanaysiz direnmek olanaksızdır. Nitekim İstanbul'un ekonomik gerileyişi böyle bir *dönüşüm* sorununun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, modernleşme sürecinin getirdiği yenileşme arzusu, sistemli olmayan, bireysel girişimlerle ve büyük ölçüde gayri Müslim veya bizzat yabancı grupların öncülüğünde 19. yüzyılın ikinci yarısında cılız bir sanayileşme hareketini ivmelendirmiştir. Başka kentlerde de bazı sanayi girişimleri görülmekle birlikte, Osmanlı sanayi hareketinin merkezi,

tartışmasız bir şekilde İstanbul olmuştur. Ulaşım kolaylığı, maliyet düşüklüğü, kentin o dönemdeki fiziki örgütlenmesinin merkezi bir konumunda olması, doğal liman olan Haliçi bir fabrikalar ve imalathaneler bölgesi haline getirmiştir. Özellikle kırdan kente göçün hız kazandığı 1950'li yıllarda, Haliç bölgesinde sanayi etkinliklerinin belirgin bir artış göstermiş, işçi nüfusu dört katran fazla büyümüştür (Hürel, 2016: 736). Aynı şekilde, Boğaziçi kıyılarında da lojistik nedenlerle kimi sanayi girişimleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde de, sanayinin metropoliten alana dağılımında coğrafi etken, emek pazarının örgütlenmesi, hammaddenin akışı, vb. etkenler kadar önem arz etmemektedir (Akay - Hewings, 2012: 243). Cumhuriyet dönemi boyunca, bu sanayi kuruluşları devletleştirilmiş ve ulusal kalkınma hamlesinin parçası olmuşlardır. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde, dünyadaki genel dönüşümle uyumlu olarak, 19. yüzyılın türünü olan, önemli bir kısmı 1960'lardan itibaren göküntü bölgesi haline gelen kenti-içi sanayi bölgeleri ve bağlı alanların tasfiye edilmeye başlandığı görülmektedir. Mevcut sanayi kuruluşları hem artık kenti-içi bölgede kaldıkları, hem mahiyetleri itibarıyla eski teknoloji kullanıp verimsiz sektörlerde buldukları, hem küresel sermaye yapılanmasının gerektirdiği kent mekânı ve işlevleriyle uyumsuz oldukları (ayrıca onlara yer açmak) için dönüştürülerek ya taşındılar ya tamamen yok oldular. Bununla birlikte İstanbul tamamen sanayiden arınmış bir kent haline gelmemiştir. Öncelikle kapladığı coğrafi alan çok fazla genişlemiş, bu bölge içinde fiziki hareketliliğin zorlaşması, kaynaklara ve sektöre yakın olma zorunlu olduğu gibi etkenler zaman içinde, örneğin konuta ya da aileye yakınlıktan daha önemli olmaya başlamışlardır (Yüzer - Yüzer, 2014: 1140). Bu maktede, kentsel mekânın parçası olan sanayi kuruluşlarının bu dönüşüm süreçleri, onların çevrelerine yaydıkları hoş ve kötü kokuların izi sürülerek incelenmiştir. Yazarın bireysel tarihinin tortuları, koku-ime-anı bağlamı içinde, mevcut toplumsal-ekonomik dönüşümü ve onun kültürel izdüşümlerinin anahatlarını çizebilmek ve kavramsallaştırmak için başvurulan düşünsel kerterizler olarak kullanılmışlardır. Koku, yalnızca fiziksel-fizyolojik bir olgu değildir; tetiklediği nörolojik süreçlerle, toplumsal-kültürel bir yapı inşa etme, biçimlediği imgesellik aracılığıyla, hem bireysel amaç hem toplumsal-tarihsel bir varoluş kipi

oluşturma niteliği vardır. Sanayi kokularının kent mekânından yok oluşu, aynı zamanda emek mefhumunun değerini yitirmesi, görünmezleşmesi, tarih-dışlaşmasıyla yakından ilgilidir. Bu makale, bu anlamda İstanbul'un sanayi tarihinden bazı kesitleri koku duyusu ve onun toplumsal yansımaları üzerinden okumaya çalışsan bir çözümlemedir.

KAYNAKLAR

- Akay, Elif – Geoffrey J. D. Hewings (2012). “The determinants of agglomeration fort he manufacturing sector in Istanbul metropolitan area”, *Annals of Regional Science*, 48, 225-248.
- Akbulut, M. Rifat – Cem Sorguç (1994). “Gazhaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 377-378.
- Balivet, Michel (1988). “Saints, Reliques et Miracles”, *Aurement*, 29, Mars, 118-121.
- Baurdrillard, Jean (1968). *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Gallimard, Paris.
- Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- Braudel, Fernand (1990). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 1. *La part du milieu*, Armand Colin, Paris.
- Childe, Gordon V (1985). *Tarihte Neler Oldu*, Alan Yayıncılık, Ankara.
- Doğruel, Fatma, Suut Doğruel (yön.) (2000). *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı / Tekel Yayınları, İstanbul.
- Eder, Mine – Özlem Öz (2015). “Neoliberalization of Istanbul's Nightlife: Beer or Champagne?”, *International*.
- Ergun, Nilgün – Bülent Dündar (2004). “Functional change as an indicator of transformation near the old city centre of Istanbul”, *European Planning Studies*, 12(5), 723-738.
- Findley, Carter V (2010). *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Geniş, Şerife (2007). “Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul”, *Urban Studies*, 44(4), 771-798.
- Gönüllü, M. Talha ve diğerleri. (2005). “Primary Productivity in the Golden Horn”, *Environmental Monitoring and Assessment*, 109, 57-64.
- Herrin, Judith (2008). *Byzantium, The Surprising Life of a Medieval Empire*, Penguin Books, Londra.
- Hürel, Haldun (2016). *Efsanevi İstanbul Yarmadasi*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Jameson, Fredric (1984). “Postmodernism, or The Logic of Late Capitalism”, *New Left Review*, 146, 53-92.

- Karpat, Kemal H. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Küçükerman, Önder (1994a). "Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 229.
- Küçükerman, Önder (1994b). "Paşabahçe Cam Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 228-229.
- Lash, Scott – John Urry (1994). *Economies of Signs and Space*, Sage Publications, Londra, Thousand Oaks, Yeni Delhi.
- Neyzi, Leyla (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Birey, Bellek ve Aldiyet, Tarih Vakti* Yurt Yayınları, İstanbul.
- Önal, F. – S. Zeybekoğlu (2007). "The Functional and Spatial Transformation in the Golden Horn", *STRUCTURAL STUDIES, REPAIRS AND MAINTENANCE OF HERITAGE ARCHITECTURE X Book Series: WIT Transactions on the Built Environment*, Cilt 95, 23-31.
- Özaslan, Nuray – Aysu Akalın – Christopher Wilson (2011). "Postmodernism and consumer culture: Image-production via residential architecture in post-1980s Turkey", *African Journal of Business Management*, 5(7), 2597-2606.
- Pirenne, Henri (1982). *Ortaçağ Kentleri*, Dost Yayınları, Ankara.
- Sacks, Oliver (2007). *Musicophilia, Tales of Music and the Brain*, Vintage Books, New York.
- Süskind, Patrick (2006). *Koku*, Can Yayınları, İstanbul.
- Tuna, Korkut (2012). "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", Ahmet Emre Bilgili (der.), *Şehir ve Kültür İstanbul*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 369-402.
- Tuna, Turgay (2012). *Kayı Köşe İstanbul*, E Yayınları, İstanbul.
- Turgut, S. (2006). "What the 'new Istanbul' shaped by capital makes one think..", *SUSTAINABLE CITY IV: URBAN REGENERATION AND SUSTAINABILITY Book Series: WIT Transactions on Ecology and the Environment*, Cilt 93, 189-197.
- Yüzer, Mehmet Ali – Ayşe Şebnem Yüzer (2014). "Changes in Land-Use Preferences of Small-, Medium- and Large-Scale Industries Located in Metropolitan Areas (Case Study in İstanbul)", *European Planning Studies*, 22(6), 1127-1142.
- Zat, Vefa (1994). "Bomonti Bira Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 296-297.

NOTLAR

- 1) Pulun üzerinde stilize bir dünya simgesi, hava taşımacılığının henüz yaygın-
lık kazanmadığı yıllarda olunduğu için yalnızca bir gemi ve türünün çizim
resmi yer alıyordu. Sırasıyla pamuk (75 kuruş, gri), üzüm (90 kuruş, bej-sa-
rı), incir (100 kuruş, yeşil), narenciye (250 kuruş, turuncu), tütün (325 kuruş,
tütün sarı) ve fındık (475 kuruş, kiremit rengi) tiplerinden oluşan pul dizisi,

- Türkiye'nin o yıllardaki bütün ihraç kalemlerinin neredeyse toplamını oluşturuyordu.
- 2) Benzer bir dönüşüm türünü olan İstanbul Bilgi Üniversitesi Haliç yerleşkesinde, Mimarlık Fakültesi'nin içinde, mirasçısı olduğu Silaharağa Elektrik Santrali'nin ana ısıtma kazanının altındaki boş alan, bugün (kazanın enkazı *in situ* korunup boyanmış olarak) geçitli toplanı ve derslerin yapıldığı özgün bir mekâna dönüştürülmüştür. Mekân, çokanlamlı ve ironik bir şekilde "Kazandibi" olarak adlandırılmaktadır.
  - 3) Tekel likör çeşitleri şunlardır: Nane, Muz, Portakal, Mandalina, Turunç, Limon, Kayısı, Çilek, Ahududu, Vişne, Gül, Moka, Kakao, Acbadem, Bindallı, Beğendik, Altın.
  - 4) Asadur Zovikoğlu'nun kuru kahveci dükkânın üzerinde bulunduğu Kuruçeşme-Bebek caddesinin bir üst paraleli Francelacı sokağıdır. Yıllar için de belediyenin bu sokağın adını bir türlü doğru imlayla yazmayı becerememiş olması ("Francalacı, Francala, Fırncala..."), yalnızca dikkatsizlik ve bilgi eksikliğiyle açıklanamaz; bizatihi francela ekmeğinin yok oluşunun sonucudur. Dil, artık var olmayan bir kavramı, başka benzer nesnelere benzeterek dönüştürmekte, ancak bu şekilde zenginliklerini de yitirmektedir.

DÜŞLERDEKİ BEYOĞLU

ARKAN Özdemir, Beyoğlu'nu Kısa geçmişi,
argosu, İetşim yay., 1993 s. 64-72.

Beyoğlu'nu tanımlamaya kalktığımız zaman, O'nun bir özelliğinin de, "Gerçek Beyoğlu"ndan ayrır; "Düşlerde Yaşayan Beyoğlu" diye tanımlayabileceğimiz, soyut varlığının olduğunu bilmemiz gerekir. Biraz tuhafır ama, gerçeğin ta kendisi böyledir. Sürekli olarak, düşler ve özemler üstüne kurulu, masalımsı bir Beyoğlu anlatlagelmiştir. Hem de öylesine çok anlatlagelmiştir ki; kimi zaman, bu masalları, gerçekleştirmemiş özemleri üstüne kuran kişiler bile; sonunda kendi anlatıklarına, kendileri inanır hale gelmişlerdir.

HOVARDALARIN BEYOĞLU'SU

Beyoğlu daima bir eğlence merkezi havasını taşımıştır. Eski, yeni hovardalar, günlerini gün etmek için, ya da felekten bir gece çalmak için buraya gitmişlerdir. İnanılması zor ama, kimi insanlar buraya, zoraki eğlenmek için bile gelmişlerdir. İstanbul'a alış veriş yapmak amacıyla gelen Anadolu tüccarlarının bir bölümü için, İstanbul'a gitmişken, Beyoğlu'nda hovardalık yapmamak, bir noksanlık gibi sayılmıştır. Bunlar geriye döndükleri zaman, kendilerine Beyoğlu hovardalıkları sorulmuştur. Bunları anlatamamak, erkeklik gücü yönünden bir noksanlık belirtisi olur kuşkusunu ile, zoraki Beyoğlu'na eğlenmeye çıkan çok kişi olmuştur. O yıllarda, büyük kentlerden Avrupa'ya giden erkeklerle, Avrupa'da çok kadınla ilişki kurup, kuramadığı sorulurdu.

İşte Beyoğlu daima, böylece, hem kendisine eğlenmek için gelenleri; hem de erkekliklerini kanıtlamak peşinde olanları ağırlamak durumunda kalmıştır. Ne var ki, öylesine bir-iki gecelik misafirlerine profesyonel bir sıcaklıktan ötesini verememiştir.

"*Beyoğlu, kırk yılda bir gidersen, seni eğlendirmez...*" ⁸⁸ Kemal Tahir, iyi tanıdığı Beyoğlu'nun bu yönünü, böylece özetler.

⁸⁸ Tahir, I, 141.

Söz konusu profesyonel ağırlama, çoğu zaman yeterince görkemli ve anlatılmaya değer olmadığı için, pek çok hovarda, yaşadıklarını değil de, yaşamayı istediklerini, yaşamış gibi anlatmışlardır. Böylece ortaya bir de, hovardaların düş zenginliğini yansıtan Beyoğlu masalı çıkmıştır.

Bu yalanlardan kurulu Beyoğlu'nun, tek zararı; anlatılan masala inanan bazı kişilerin, masaldaki olaylar ve başarılar kendi başlarından geçmediği zamanlar, kendilerini beceriksiz ve aldatılmış sanmalarına yol açmak olmuştur. Bunlar, yanlarındaki kadınların gerçek amacının para almak olduğunu kavradıkları an, ihanete uğradık diye düşünüp, olaylar çıkartmışlar, gereksiz yere, ağzılarının tadının kaçmasına ve hurpalanmalarına neden olmuşlardır.

Elbet, bu görüşler; Beyoğlu'nda gerçek anlamda hovardalık ve çapkınlık yapılmamış olduğunu, bu konuda anlatılan ve yazılanların tamamının, düşsel ürünlerden olduğunu savunmamaktadır. İşte, Beyoğlu'nun bir önemini ve bu arada kendi deyişi ile, "bir edebiyat kuşağının tarihi"ni tüm ayrıntıları ile yazan Salâh Birsel'in, "Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu" adlı yapıtından birkaç satır:

"Nisuaz'da Sabahattin Kudret camının önünde oturur, gözüne kestirdiği kızların ardına düşmek için hemen caddeye fırlayacak biçimde tetikte bekler. Caddede ise, bir iki kez boynunu kültettikten sonra avına yanasır ve daha Taksim'e varmadan kızı ağına düşürmüştür olur. Kimi zaman Salâh Birsel de takılır ona. Daha doğrusu, Sabahattin onu sürükler. Elde ettikleri avları da Saray sinemasının ikinci balkonuna taşırlar. Hani burası da gerçek bir garsoniyerdir. Akşamüstleri orada hemen hemen kimse olmaz." 89

Görüldüğü gibi, işini bilen için, Beyoğlu berekeliydi, kolaydır ve tehlikesizdir.

Zorluk ve tehlikeler, işini bilmeyenler içindir.

Örneğin, yukarıdaki satırları okuyup, ya da duyup, aynı biçimde eyleme geçebilecek denaysiz bir kişiyi bekleyen birinci tehlike; profesyonel bir hayat kadını avlamaya kalkmaktır. Nisuaz ile Taksim arasındaki birkaç yüz metrede, avını hemen ağa düşürmek isteyen denaysiz bir kişi, rahatlıkla böyle bir yanlışlığa düşebilir. Bu durumda, iş görüldükten sonra, doğal olarak kadın para isteyeceği için; hovardalığın şanına zarar gelmesine izin vermemek amacıyla, bu denaysiz kişinin parayı vermemek istemesi akla yakın bir ihtimaldir. Bu ihtimalin sonucu ise, kimse için dlenmeyecek bir biçimde, sinema çırkıında kadını bekleyen (gerçekte kadını çalıştıran) belalıdan unutul-

maz bir sopa yemek olabilir. Bunun üstüne, karakola başvurmayı da, kimse düşünemez; yoksa iş büyür, kadına sarkıntılık ettiğinizi gören tanıkların da gönlünü almadan, olayı tatlıya bağlayamazsınız.

Diyeğim bu konuda gözünüzü açtınız, avınızı o sırada Beyoğlu'nda iş aramayan, rastlantı sonucu oradan geçen temiz bir aile kuzundan seçtiniz ve birkaç yüz metre içinde bu kız hemen ağa düştü. Eğer yeterince deneyiniz yoksa, sinemada işi bitirmeniz gene de zordur. Sinemaya aydınlıkta da girseniz, karanlıkta girenlere ışık tutan görevliye bol bir bahşiş vermezseniz, hiç beklemediğiniz bir anda, ışığın üstünüze tutulması kaçınılmazdır.

Avlanmak benim neyime? Şuradan profesyonel bir kadın bulup, sinemaya atayım; parası neyse öderim, diye karar vermeniz bile, sorunların tamamını çözmeye yetmeyebilir. Paramızla da rezil olabilirsiniz, çünkü sinemalarda iş tutan hayat kadınları, genellikle bu işi yapan kadınların en alt düzeyinde yer alanlardan oluşur. Büyük bölümü, torunlarının çocuklarını görmüş yaşadılar. Sait Faik, ümitsiz ve Beyoğlu'ndan söz ettiği bir öyküsünde şöyle yazar:

"Sittin senenin, tâ benim gençliğimin orospusunun bile ümidi vardır: Belki bir emayi eser de, onu bir locaya götürür." 90

Kuşku yok, bilmeniz gerekenler bu kadar değildir. Beyoğlu'ndan geçen kızları birkaç yüz metre içinde avlayıp, garsoniyer olarak kullanılan sinema balkonlarına taşımak, kimbilir, daha ne bilgi ve ustalıklar gerektirir? Yukarıda, yalnızca akla geliveren bir-iki tehlike sayılmıştır. Eğer bu işe istek duyuluyorsa, en iyisi, önceleri konuyu iyi bilen bir dostla yola çıkmak olacaktır. Okuyarak edinilen kitabi bilgiler, yetersiz kalabilir.

NOSTALJİK AYDINLARIN BEYOĞLU'SU

Son yıllarda, Beyoğlu'nun eski görkemli günlerinden söz eden kitap ve yazılar çoğaldı. Beyoğlu'nun yakın tarihinden, sıkça ve özlemle söz ediliyor. Aydınlarımız bu konuda büyük bir duyarlılık içinde. Aralarında o günleri yaşamış olanlar, nostaljik ve kederli ifadelerle; yitip giden Beyoğlu'nun, eski havasını anlatıyorlar.

Anlatılanların büyük bölümü, gerçekten çok, hiçbir zaman var olmamış, düşsel bir Beyoğlu'ndan söz ediyor. Anlatılan, sanki eski bir limanın ticaret ve eğlence merkezi değil de, bir sarayın çevresinde kurulu, ve yalnızca güngörmüş soyluların yaşadığı bir mahalle. İnsanla-

⁹⁰ Abasıyanık, Cezayir Mahallesi, 96.

rı kültürlü, saygılı, sanat düşkünlü; akşam saat beş oldu mu, geçmişi çok eskiye dayanan pastanelerde çay içiyorlar. Hepsi eski İstanbullu, aralarında edebiyatçılar, heykeltıraşlar, ressamlar var.

Bu noktada bazı pastane adları sayılıyor. Lebon, Markiz, Nisuzay, Baylan, Pelit adını taşıyan şu anda hepsi kaybolmuş olan bu pastaneler anlatılırken, öyle ifadeler kullanılıyor ki, şaşırmamak mümkün değil. Sanki burası, koskoca bir geçmişin mirasçısı olarak, bu geçmişin üzerinde kurulu, özgün bir yaşam ve eğlence biçiminin sürdürüldüğü bir alan değil de; küçük ve özentili bir koloni limanıydı. O'nun yavan yaşamı içinde, akşam üzerleri; şapkalı hanımlar, İngiliz centilmenleri taklidi beyefendilerle burada çay içerler, sanattan, edebiyattan söz ederlerdi.

Elbette, Beyoğlu'nda her zaman bu çeşit üç-beş pastane vardı. Ama, hem bunlar anlatıldığı gibi çok aristokratik yerler değildi, hem de hiçbir zaman Beyoğlu'nun simgesi olmadılar. Tam tersi, Avrupa'nın biraz da gülünc taklidi olmaktan öteye geçmeyen havaları ile, Beyoğlu'na hep yabancı kaldılar.

Aydınlarımız zaman zaman bu pastanelerden birinin adını verdikten sonra, adlar saymaya başlıyorlar. Elli kişinin adını filan, arkaya yazıyorlar. Çoğu hikâyeci, şair, romancı, heykeltıraş, ressam gibi, sanatta ilgili kişiler bunlar. Bir bölümü de, gazeteci, hekim, avukat gibi, entelektüel uğraşları olan kişiler. "*Hepimiz her gün oraya giderdik*", diyorlar. Sonra ekliyorlar: "*Ben günde üç kez uğradım, iki kez de filan pastaneye, birer kere de diğerlerine; on beş yıl hemen her gün gitim...*" Sanırsınız, Beyoğlu Belediyesi'nin pastaneleri denetlemekle görevli bir memuru anılarını yazmış.

Beyoğlu'nda doğmuş, büyümüş ve hatta çocuklarını burada yetiştirmiş dostlarınıza sorduğunuz zaman; bir tekinin bile, bu pastanelerle ilgili, tek bir anısı olmadığını görürsünüz. Eşleri ile tanıştıkları sıralarda, hiçbiri buralara gitmemiştir. Muhallebicilere gitmişlerdir.

Bu pastaneleri, tümüyle yok saymamız yanlış olur. Ama Beyoğlu'ndan söz ediyorsak; bunların Beyoğlu içindeki paylarını; Beyoğlu'nu, Beyoğlu yapan özellikler arasındaki yerini, iyi saptamak gerekir. Şu anda İstanbul'daki uluslararası oteller, İstanbul'u anlatmaya kalktığımız zaman, ne oranda gündeme getirse, eski Beyoğlu anlatılırken, bu pastaneler, ancak o kadar gündeme gelebilir. Yarın, bugünün İstanbul'u anlatılırken, iç çekilerek yalnız bu otellerden ve bunların eğlencelerinden söz edilse, bunları okuyanlarda yanlış düşünceler doğmaz mı?

Üstelik, unutmamak gerekir ki; bugünkü İstanbul halkı, çeşitli ti-

cañ fuatları gezmek gibi nedenlerle de olsa, bu otellere, eski Beyoğlu ve İstanbul halkının, söz konusu pastanelere girmesinden daha çok girmiştir. Bu konuda yazılanların büyük bölümü, gerçeği anlatmaktan çok, nostaljik duyguları okımaya yönelik fantezilerdir. Bu fanteziler anlatıldıktan sonra, genellikle ağlamaklı sorular sorulmaktadır: "Her taraf kebab ve lahmacun kokuyor. Nereye gitti, o eski Beyoğlu? Nereye gitti, o eski Beyoğlu'nda yaşayan eski İstanbullular?" Yarı örtülü cevaplar, bu soruları izlemektedir: "Taşradan gelenler Beyoğlu'nu bu hale soktular... Müziklerini ve yemeklerini de getirdi bunlar."

Gelenler neden geldi? Gidenler neden gitti? Beyoğlu ilkemizin bir parçası olduğuna göre; ilkemizde 1876'da Sultan Abdülaziz'in "hal edilmesi"nden bu yana, bütün olup bitenlerde, gereğinden çok fazla, yoğun biçimde etkisi ve payı olan aydınlarımızın, Beyoğlu'ndaki değişiklikte rolü ve sorumluluğu yok mudur? Böyle soruları kimse sormaz. Başka sorular sorulur: "Peki bunları Beyoğlu'na sokmanın çaresi var mıydı?" Bu soruya demokratik cevaplar verilir: "Hayır, demokrasi-lerde bu olmaz... Ama bunları, hiç olmazsa, daha önce eğitemez miydik?"

Aydınlarımızın, pek öyle herkesin aklına gelmeyecek demokratik düşüncelerinden birisi de, kendi yaşadığı ve yaşamayı düşlediği alana gelecek kişiler için, ülkede herkese zorunlu olarak verilen, ya da verilmesi gereken eğitimi yetersiz bulmalardır. Bunlara özel bir eğitim verilecektir. Bu eğitimi görenler, belki de bir sınav sonucu, Beyoğlu'na kabul edileceklerdir. Aydınlarımızla birlikte, Markiz'de, Lebanon'da, Pelir'de, Baylan'da, Nisuz'da bundan sonra oturacaklardır. Bu yapılmadığı için, sözü edilen pastaneler kapanmıştır. Beyoğlu lahmacun kokmaktadır. Arabesk çalmaktadır.

Sanlı bizim kuşağımız ve bir önceki kuşak, Arap kökenli şartlar söylenen filmler oynatan sinemalara, Beyoğlu'na girmediler. İşte Cumhuriyet Gazetesi'nde 22 Kasım 1940'ta yayımlanan bir ilan:

"Bugün matinelereñ itibaren-/TAKSİM Sinemasında-/-"Türke sözlü Arabca şarkılı"-/YILDIZ SULTAN-/Mevsimin en büyük aşk filmi-/Şarkın en büyük okuyucusu (Abdülvehab)ın rakibi ABDÜLGANİ ESSEYYİD-/ - Aşkın göz yaşları filminin unutulmaz başmüganıñyesi NECAT ALLİ." 91

Hele bir de, Beyoğlu'ndaki birahanelerden yakıkmak modası var ki; Beyoğlu'nun eski günlerini özlemle anlatan bu yazılarda, buna ne anlam vereceğimizi bilemiyorsunuz. Eğer Yeniçeri Karakolu'nun, Dörtolağzı'nda bulunduğu, Yeniçeri Ağası'nın alkol kullanılanlardan haraç aldığı günler özlenmiyorsa; bilindiği kadarıyla Beyoğlu, her za-

⁹¹ Cumhuriyet, 22 Kasım 1940, 3.

man birahane doluydu. Çocukluğumuzun Beyoğlu'su birahane dolu olduğu gibi; yüz elli yıldır Beyoğlu'ndan söz eden, anı olsun, roman olsun her kitap birahane doludur. İşte, kendisine "Woods Paşa" da denilen, Osmanlı Donanması'nın Ferik Amirali Sir Henry Felix Woods'un "Türkiye Anıları"ndan birkaç satır:

"... bir şahıs, Von der Goltz' u elinden tutarak, Yanni'nin birahanesi diye bilinen Beyoğlu'ndaki Çiçek Pazarı'ndaki bir meyhaneye götürmüştü. Yanni'nin birahanesinde meşhur Pilsen ve Münih biraları servis edilirdi." ⁹²

Daha yakın bir geçmişi Haldun Taner yazıyor:

"... buram buram Çekoslovak kokan iki isim: Otel Novotni, Otel Kohutki, alt kattaki birahaneleri ile de meşhurdurlar." ⁹³

Örnekleri arttırmak kolaydır. Zor olan; Beyoğlu'nun geçmiş günlerini özlemle anan kişilerin, hangi nedenle, bugünkü Beyoğlu'nu birahanelerin sardığından yakındıklarını anlamaktır. Bundan da zor; bu kişilerin gerçekten eski Beyoğlu'nu mu, yoksa düş ürünü bir saray yaşamını mı özlennle andıklarını kavramaktır.

Korkulur ki, bunları yazanlar da, sonunda, yazdıklarına inanıp; gerçekte var olmayan bir yaşamı yitirdikleri için, gerçekten üzüleceklerdir. Eski, düşsel, aristokratik yaşamları ile övünüp; bunun sona ermesi gerçekmiş gibi, soylu bir biçimde iç çekeceklerdir.

Beyoğlu'ndan söz eden her yazıda, her yapıta, Beyoğlu'nun böyle yanlış ve noksan bir biçimde yer aldığını ileri sürmek de, haksızlık olur.

Beyoğlu'nu, yalnızca, daha çok akşam üstleri ve hafta sonları, birkaç saatliğine oraya giden aydınların ve edebiyatçıların, oradaki yaşamı yönünden ele alan yazılar ve kitaplar da yayımlanmaktadır. Kuşkusuz, Beyoğlu'nu yalnızca bir yönü ile anlatmakta, eleştirecek bir yan olamaz. Üstelik böylesi, yazana, yalnızca bildiklerini anlatmak olanagını verip, bilmediklerini uydurmak zorunda bırakmaz.

Bu yönde yapılan çalışmaların, belki de en değerlisi Salâh Birsell'in, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu* adını taşıyan kitabıdır. Salâh Birsell "Bu kitap Beyoğlu'nu anlatır" diye başlar ve ilk sayfasında şöyle ekler: "Bir başka deyişle, bu kitap bir edebiyat kuşağının tarihidir." ⁹⁴

Bir bölümü hapisanede olduğu için, bir bölümü bohem yaşamı benimsemediği için, bir bölümü de ekmek kavgasının peşinde başka yerlerde çalışıp, yaşadığı için; Beyoğlu kahvelerine gelip, bu kitaba

⁹² Woods, 148.

⁹³ Taner, 13.

⁹⁴ Birsell, 7.

giremeyen azınlıktaki birkaç edebiyatçıdan söz edilmemesi dışında, hiçbir noksanı olmayan bu çok değerli yapıt, Beyoğlu'ndan söz ederek, bir edebiyatçılar kuşağının tarihini ustalıkla anlatmaktadır.

Doğaldır, dünyadaki bütün kozmopolit eğlence yerleri gibi, Beyoğlu da, bohem aydınların ve edebiyatçıların ilgisini çekmiştir. Bir bölümü, burada yaşamıştır. Burayı övmüş, sevmiş, anlatmıştır. Bunlardan birisi de, Sait Faik Abasıyanık'ır. Bu değerli yazarımız, Beyoğlu'nu çok iyi tanımakta ve olduğu gibi sevmektedir. Beyoğlu'nu överek anlatırken, O'nu yarı aristokrat sanatçıların yaşadığı bir alan olarak görmeden ve göstermeden övmektedir. *Resimli İstanbul Haftası*'nda 25 Nisan 1953 günü yayımlanan "Beyoğlu" röportajında şöyle demektedir:

"Röportaj yapmaya gidiyorum. Hem de kiminle? Beyoğlu ile. Köprüde düşünürüm: Atar tutarım. Veriştiririm. Ahlaksızlığından, kumarından tutum da meşhur bir sokağına, randevu evine, Sürtüük Ayten'ine, Sapık Kati-na'sına, eroimannına, sarhoşuna, meyhanesine, kodoşuna, hovardasına ve ilââhirisine ağzımı açar, gözümü yumabilirim. Ukalâ; günahsız ahlâklı, terbiyeli gözükmek için riyakâr maskemi takar, üç beş okuyucu aalayabilirim.

"Hayır! Beyoğlu'nu batırmak, yermek kadar kolay şey yok. Beyoğlu'nu övmek zor. İyi röportajcı Beyoğlu'na söyler. Ben acemi röportajcıyım. Beyoğlu'nu öveceğim. Kötü sokaklarını, kötü insanlarını, sarhoşunu, meyhanesini, her şeyini, her şeyini öveceğim." ⁹⁵

Görüldüğü gibi, Sait Faik bohem bir sanatçı olarak, Beyoğlu'nu sevmekte ve övmektedir ama; O'nu edebiyatçıların ve aydınların, es-ki İstanbullu beyefendiler ve hanımefendilerle çay içip, Fransız usulü yapılmış çörekler yediği bir alan olarak görmemektedir.

Sait Faik'in ölümünden sonra, Yaşar Nabi Nayır'ın, "Sait İçin Notlar" adı altında, *Varlık Dergisi*'nde, Ağustos 1954'de yayımlanan yazısında; Sait Faik'le, Beyoğlu ilişkileri şöyle anlatılmaktadır:

"İstanbul gece hayatının en âdi ve bayağı kademelerini evi gibi tanırdı. Beraber dolaştığımız bir gece, başka hiçbir zaman girmiyce cesaret edemiyeceğim in gibi eğlence yerlerine götürmüştü beni. Tek başıma olsam yadırganacağıma şüpheli olmayan bu yerlerde, onun yanında olmak içime emniyet doldurmuştu. Herkesi tanıyor, her garson veya zek kızıyla merhabalaşıyor, onlardan biri gibi onlarla şakalaşmasını, kendini kimseye yadırgatmamasını biliyordu.

"Bir meyhaneden çıkıp bir bara, oradan bir saz salonuna geçilip gece yarisı çorba içilen bir pastanede nihayet bulan bu gece dolaşmasında, kadın ve drog ticaretinin profesyonel elemanları arasında, sadece insanları daha ya-

⁹⁵ Abasıyanık, *Beyoğlu*, 83.

kindan tanımak arzusunun verdiği bir merakla dolaşıyor, ... Arama tarama ekiplerinin daima ziyaret ettiği bu çeşit yerlerde sık sık görülen bir sima ol-
duğu için ölümünden sonra resmini ve hakkında yazılanları gazetede okuyan
bir komiserin, yakından tanıdığı bu gece kuşunun bu kadar büyük bir adam
çıkışına hayretten donakaldığını anlatmışlardı. " 96

Gerçekten, Beyoğlu'nu en iyi biçimde tanıyan ve en doğru biçim-
de anlatan yazarlarımızdan biri, belki de birincisi olan Sait Faik de;
yadırgatıcı bir yön, edebiyatçıların ve yazarların çoğunda olmayan
bir hâl olacak ki; Salâh Birsel de yukarıda sözü edilen komiserin hay-
retini haklı çıkartabilecek şu sözleri yazmaktadır:

"Doğrusu o, büyük bir yazar olduğunu belli etmekten pek ürker. Onu
görenler bir balıkçı, bir at hırsızı, bir kestane kebapçısı, bir boyacı, bir emekli
memur, bir garson, bir çöpçü, bir sarhoş, bir aylak sanabilir, ama yazar oldu-
ğunu hiç mi hiç çıkarmaz." 97

İnginç bir raslantı olarak, Beyoğlu'nu iyi tanıyan ve olanak bul-
dukça orada yaşayan ünlü bir ozanımızın da, böyle yadırgatıcı bir gö-
rünüşü olduğu söylenmektedir. Nitekim Salâh Birsel, Orhan Veli Ka-
nık'ı da ilk gördüğü zaman, geri zekâlı bir kişi sandığını, ne kadar ze-
ki olduğunu daha sonra anlayabildiğini şöyle anlatmaktadır:

"Birsel, Orhan Veli'nin uzun mu uzun boyunu, hallaç panığu gibi atlı-
mış yüzünü, sarkık dudaklarını ve bobstil giyinişini gördüğü vakit bir zekâ ge-
rişiyile karşı karşıya olduğunu sanmıştır. Ama aradan zaman geçip de Orhan
konuşmaya başlayınca, kazın ayağının öyle olmadığını, Orhan'ın yaldır yal-
dır bir zekâ +şıradığını anlar. Yalnız Orhan'ın sözlerine kapılmamak gerekti-
ğini de anlamıştır. Orhan Veli, karşısındakine büyük değer veriyormuş gibi
davranırken, cümlelerin altına kendi propagandasını sokuşturmaktan da hiç
geri kalmıyordur." 98

Orhan Veli Kanık'ın ölümünden yaklaşık 30 yıl sonra yazılan bu
satırlardan anlaşılacağı üzere; belki de, Beyoğlu pastanelerini bir ede-
biyat fakültesi haline getiren sanatçılarla aynı ekolden gelmemekten
olacak; ilk bakışta Orhan Veli Kanık'ın, geri zekâlı bir kişi olduğunu
sanmak, işten bile değildir. O da, tıpkı Sait Faik gibi, görünüşü ile bir
edebiyatçı izlenimini vermemektedir.

Oysa, gerek Sait Faik, gerekse Orhan Veli, tıpkı, kendilerinin ağa-
beyi olan Fikret Adil gibi, Türkiye Cumhuriyeti Beyoğlusu'nu en iyi
tanıyan, anlatan ve yaşayan edebiyatçılar arasındadırlar. Öyle ki, pek

96 Nayır, 193.

97 Birsel, 148.

98 Birsel 115.

çok meyhaneye, pastaneye, diğer aydınlar, onları izleyerek gimmişlerdir. Ama kendileri edebiyatçıya benzememektedirler. Beyoğlu'nda yaşayan edebiyatçılar kuşağından beklenen görüntü ve izlenimi vermemektedirler.

Üstelik, bir dönemde, Beyoğlu'nun Edebiyat Fakültesi sayılan Nisuz'da toplanan yazarlar için, bakınız, Sait Faik tarafından, Orhan Veli'ye yazılan 14 Mart 1941 tarihli bir mektupta, neler deniliyor:

"Burada eski tas eski hamam. Cumartesi günleri Nisuz'da üdeba toplanır. Ben ise bir birahane köşesi bulur, üdeba meclislerinin, ediplerin, kötü şairlerin dinlerini .....im, bira içerim. " 98a

Dışlardaki Beyoğlu, öylesine anlatıldı ki belki bu mektubu yazan Sait Faik ve alan Orhan Veli şimdi yaşıyor olsalardı, Beyoğlu'na yakışmayan kişiler arasında, edebiyatçıya bile benzemeyen edebiyatçılar olarak tanımlanacaklardı. Beyoğlu'nu böyle tipsiz edebiyatçıların doldurduğundan yakınılacak, "Ah, Beyoğlu'nun eski havası!" diye iç çekilecekti.

Ola ki, Sait Faik'in birahanelerde elinde koca bira bardakları, bira içerken çekilmiş fotoğrafları; Orhan Veli'nin şarap içişinin öyküleri; Beyoğlu'nun yozlaşmışlığının belgeleri arasında basında yayımlanacaktı.

Bu bölümü bitirirken, şöyle demek yerinde olabilir: Beyoğlu'nun ve onun geçmiş yaşamının, yalnızca bir bölümünü anlatmak herkesin hakkıdır.

Anna, hiç kimse, kendi anlattığı, ya da yaşadığı bölümü, Beyoğlu'nun bütününümiş gibi sunmamalıdır. Hele, Beyoğlu'nu üç-beş parçalamış gibi sunmak, Beyoğlu'na ve onu Beyoğlu yapan kişilerin yaşamına karşı, saygısızlık bile sayılabilir.

Beyoğlu, iki ayrı yerinde iki genelev mahallesiyse; kumarhaneleri, azınlık okulları, kolejleri, akademli kızlarının duvarlarını resimlediği meyhaneleriyse; müzisyenlerin iş beklemediği müzisyen kahvehaneleriyse; taşraya kız gönderen konser büroları, figüran kiralayan figüran tellallarıyla; gizlice at yarışları oynatan, esrar satan, eroin bulan, hırsızlık mal alıp-satan yeraltı dünyasıyla; ülkemiz sinema sanatının yüreğinin attığı yer oluşuyla; birbiriyle karışmış, yoğrulmuş, zenginleşmiş nice kültürü bağrında barındırmasıyla ve geçmişinin koskoca mirası ile, asla birkaç pastaneye sığacak kadar küçülmemiştir.